

RAMİZ MEHDİYEV

**AZƏRBAYCANLILARA QARŞI
SOYQIRIM GERÇƏKLƏRİ**

Bakı – 2000

Məsul redaktor:
Fatma ABDULLAZADƏ

20 YANVAR QIRĞINI BARƏDƏ ELMİ HƏQİQƏT

Fəlsəfə elmləri doktoru R. Ə. Mehdiyevin
"Azərbaycanlılara qarşı soyqırım gerçəklikləri" kitabına

ÖN SÖZ

20 Yanvar qırğını barədə indiyədək çox yazılıb. Onlarca məqalə, kitab, illüstrasiya materialları dərc olunub. Xalqımıza qarşı törədilmiş bu dəhşətli cinayət haqqında mən də yazmışam, bu barədə çoxlu çıxışlarım da olub. Lakin vaxt ötüb gedir. 20 yanvar qırğınının üstündən artıq 10 il keçib. 1990-cı il Yanvarın 20-də Azərbaycan xalqının cəlladı Mixail Qorbaçovun göstərişi ilə Bakı şəhərində və Azərbaycanın rayonlarında həyata keçirilmiş dəhşətli qırğının başqa şahidləri kimi bu qanlı faciə mənim də yaddaşıma həkk olunub və xatirimdə dərin iz buraxıb...

... 1990-cı il yanvarın 20-də qanlı sovet rejimi Azərbaycan xalqına qarşı əvvəlcədən düşünülmüş və planlaşdırılmış dəhşətli qırğın aktı həyata keçirdi. Dinc əhaliyə qarşı tarixdə misli görünməmiş cinayət törədildi: dövlət öz vətəndaşlarına - əliyalın mülki əhaliyə, o cümlədən uşaqlara, qadınlara, qocalara silah qaldırdı. Ən adi və qanuni hüquqlarının pozulmasına - müqəddəs Vətən torpağı olan Dağlıq Qarabağın zorla əlindən qoparılıb alınmasına dinc yolla etiraz edən əhaliyə qəddarcasına divan tutuldu. Azərbaycanın paytaxtında və rayonlarda qan su yerinə axıdıldı.

Bu dəhşətli hərbi cinayəti həyata keçirməzdən bir neçə gün əvvəl DTK-nın təxribat maşını işə salındı, «xüsusi hazırlıq işləri» görüldü: xəstəxanalar boşaldıldı, Bakıda xidmət edən rus zabitlərinin ailələri ölkədən çıxarıldı. Milliyyətçə rus olan əhalinin nümayəndələri ölkəni tərk etməyə başladı, süni surətdə «rus qaçqınları» problemi yaradıldı. Rəsmi dairələr kütləvi informasiya vasitələri ilə çıxış edib xalqı aldatdılar ki, Bakıya heç bir ordu hissələri yeridilməyəcək. Qırğından bir neçə saat əvvəl isə Azərbaycan televiziyasının enerji bloku rus hərbiçiləri tərəfindən partladıldı. Xalqın ölkə daxilində və xarici aləmlə informasiya əlaqəsi kəsildi. Və əvvəlcədən heç bir xəbərdarlıq edilmədən, qəflətən Yanvarın 19-dan 20-nə keçən gecə Qorbaçovun göstərişi, güc nazirləri Yazov, Bakatin və Kryuçkovun bilavasitə başçılığı ilə müxtəlif növ ordu hissələri Bakıya yeridildi. Kommunist diktaturası 1956-cı ildə Macarıstana, 1968-ci ildə Çexoslovakiyaya və 1979-cu ildə Əfqanıstana qarşı törətdiyi cinayətkar hərbi müdaxiləni 1990-cı ildə Azərbaycan xalqına qarşı da həyata keçirdi. Lakin bu beynəlxalq cinayət öz qəddarlığına görə kommunist diktaturasının bütün əvvəlki cinayətlərindən fərqlənirdi. Fərq onda idi ki, Azərbaycana göndərilən peşəkar cəza dəstələrinin tərkibinə Stavropol, Krasnodar, Rostov və başqa yerlərdən səfərbərliyə alınan erməni əsgər və zabitləri, Azərbaycandakı sovet hərbi hissələrində xidmət edən ermənilər, hətta erməni kursantlar da daxil edilmişdi. Beləliklə, Rusiya imperiyasının və çarizmin milli münafişlər və qırğınlar törətmək sahəsindəki «zəngin» tarixi təcrübəsi də 1990-cı ilin 20 yanvarında Azərbaycan xalqına qarşı törədilən qırğın zamanı, bütünlüklə nəzərə alınmışdı.

İşğalçı sovet ordusu Bakı qırğını zamanı bir sıra taktiki «yeniliklər» də tətbiq etdi. Zirehli hərbi texnikanın müşayiəti ilə həyata keçirilən bütün hücum istiqamətlərində qəflətən işıqlar söndürüldü. Öz dövlətindən güllə yağışı gözləməyən və buna görə də çaşqın vəziyyətə düşən əhali projektorların işıqları altında gülləboran edildi, xalqa xüsusi amansızlıqla divan tutuldu. Nömrəsiz tanklar, zirehli maşınlar bir-başə kütlələrin üzərinə sürüldü. Başlarına xüsusi maskalar keçirmiş quduzlaşmış cəza dəstələri ən adi beynəlxalq hüquq normalarına belə məhəl qoymadan qadınları, uşaqları, qocaları, özlərini yaralıların köməyinə yetirən ağ xalathlı tibb işçilərini, təcili yardım maşınlarını, eyvanlara çıxan, pəncərədən baxan dinc əhalini, xəstəxanaları, hətta uşaq xəstəxanasını da atəşə tutdular. Əliyalın əhali istifadəsi qadağan edilən və xüsusi dağıdıcı qüvvəyə malik olan güllələrlə güllələndi. Küçələri, meydanları tərk edib gedən əhalini arxadan gülləyə basdılar. Bu ağır cinayətin izini itirmək və yaralı şahidlərin sağ qalmasına yol verməmək üçün can üstündə olanlar da süngüdən keçirildi, tankların, zirehli maşınların altına salınıb əzildi və tələsik yığılıb gizlədildi.

Yanvarın 19-dan 20-nə keçən gecə səhərədək Bakı küçələrində qırğın davam etdirildi, qan su yerinə axıdıldı. Yalnız cinayət başə çatdırıldıqdan sonra - ertəsi gün fəvqəladə vəziyyət barədə fərman

elan edildi. Bu fərman hərbi radiostansiya vasitəsilə xalqa elan olunarkən artıq öz qanlı «missiyasını» başa çatdırmış cəza dəstələri tələm - tələsik Bakıdan çıxarılmış, şəhərə yeni nizami ordu hissələri yeridilmişdi. Bütün gecəni həyata keçirilmiş cinayətin izini itirmək üçün 20 yanvar günü əhaliyə küçəyə çıxmaq qadağan olundu, xalqın guya orduya müqavimət göstərdiyini «sübut etmək» üçün, həm də əhalini vahimədə saxlamaq məqsədilə hərbcilər tərəfindən süni atışmalar təşkil edildi. Həlak olmuş qohum - əqrəbasını, yaralıları, itkin düşənlərini axtarmaq üçün küçələrə çıxmış, stress vəziyyətində olan sarı-sımsız vətəndaşlar günün günorta çağı güllələndilər...

Lakin təəssüflər olsun ki, bolşevik-totalitar rejiminin Azərbaycan xalqına qarşı törətdiyi bu qəddar cinayətin çox məsələləri, xüsusilə tarixi və sosial-siyasi kökləri indiyədək tam aydınlığı ilə açıqlıb göstərilməmişdir.

Bütün bunlardan əlavə, 20 Yanvar qırğını barədə tarixi həqiqət dünya xalqlarına olduğu kimi çatdırılmayıb. Dünyaya bu barədə xüsusi məqsədlə, qəsdən, yanlış məlumat verilmiş, hadisələrin səbəbləri, gedişi təhrif olunmuşdur. Bu baxımdan tanınmış Azərbaycan alimi, fəlsəfə elmləri doktoru R. Ə. Mehdiyevin «Azərbaycanlılara qarşı soyqırımını gerçəklikləri» kitabı 20 Yanvar qırğınının tarixinin doğru-düzgün işıqlandırılması sahəsində çox mühüm elmi hadisədir. Şübhə etmirəm ki, alimin bu əsəri 20 Yanvar faciəsinin tarixşünaslığına qiymətli bir töhfədir. R. Ə. Mehdiyevin əsərinin bu vaxtadək 20 Yanvar barədə yazılanlardan ən mühüm fərqi, həm də başlıca məziyyəti burasındadır ki, müəllif ilk dəfə olaraq 20 Yanvarı dərin tarixi-elmi planda və ümumdünya tarixi kontekstində qələmə alır. Alim 1990-cı ilin yanvarında Bakıda törədilmiş qanlı faciənin tarixi və sosial-siyasi köklərini araşdırıb üzə çıxarır, ona çox geniş məkanda və uzun zaman kəsiyində nəzər salır, mühüm ümumiləşdirmələr aparır, 20 Yanvara gələn tarixi yolu addım-addım izləyir, təhlil edir və bu faciə ilə əlaqədar olan hadisələri, prosesləri elmi araşdırma süzğəcindən keçirir.

Fikrimcə, dünyanın geniş oxucu kütlələrinə təqdim olunan bu əsərin ən uğurlu cəhəti onun obyektivliyində, elmiliyindədir. Müəllif bu dəhşətli cinayəti araşdırarkən emosionallıqdan uzaqda durmağı bacarmış, baş verən hadisənin tarixi köklərini və gedişini öz oxucularına soyuqqanlılıqla – vicdanlı bir alim mövqeyindən təqdim etməyi bacarmışdır. «Təki dünyanın hər yerində 20 Yanvar həqiqətini olduğu kimi dərk etsinlər!» - sanki R. Ə. Mehdiyev öz qarşısına belə bir deviz qoymuş və ona layiqincə əməl etmişdir.

R. Ə. Mehdiyev öz əsərində haqlı olaraq belə bir məsələ qoyur ki, nə üçün sovet ordusunun Tbilisidə (1989) və Vilyusda (1991) həyata keçirdiyi cəza əməliyyatlarından fərqli olaraq Bakıda bu qədər geniş miqyaslı və qəddarcasına qırğın törədildi? Özü də bütün bu qırğınların cəlladı olan Qorbaçov gürcü və Litva xalqlarından üzr istədiyi halda Azərbaycan xalqından nə üçün üzr istəmədi? Müəllif bunu başlıca olaraq üç amillə əlaqələndirir: dini amil (daha doğrusu, islam amili); Qafqaz amili; türk amili. Qeyd edir ki, R. Ə. Mehdiyev bütün bu amillərlə bağlı olaraq öz mövqeyini şərh edərkən çoxsaylı ilk mənbələrə müraciət etmiş, qiymətli sənədlərə əsaslanmış, saysız-hesabsız ədəbiyyat qaldırmışdır.

Real tarixi proseslər sübut edir ki, R. Ə. Mehdiyev öz araşdırmalarında yanılmır. Daha doğrusu, tamamilə düzgün mövqedən çıxış edir. Çarizmin qanlı müstəmləkə işğalları tarixi göstərir ki, Avropanın içərilərindən Şərqi doğru genişlənməyə başlayan Rusiya müstəmləkəçiləri XVI yüzilliyin ortalarında Volqa (İtil) boyundakı türk xanlıqlarını - Kazanı (1552) və Həştərxanı (1556) tutduqdan sonra iki istiqamətdə - Şərqi və Cənub istiqamətlərində işğalları daha da gücləndirdilər. Təkaləhliliyi qəbul edən dinlərin güclü mövqeyə malik olmadığı Sibir və Uzaq Şərqi türk - Altay xalqları nisbətən asanlıqla tabe edildi, ruslar tezliklə Sakit okean sahillərinə gedib çıxdılar. Yüzlərlə yerli xalqlar, dini inanclar, mədəniyyətlər məhv edildi. Pravoslavlaşdırma və ruslaşdırma siyasəti az vaxt içərisində «böyük uğurlar» qazandı. Qafqazda və Orta Asiyada isə çar cəlladlarının oxu daşa dəydi. İslam - türk birliyi müstəmləkəçilərin irəliləməsi yolunda ciddi əngələ çevrildi. Rusiyanın Qafqazı və İrənı ayaqlayaraq isti dənizlərə çıxmaq siyasəti sual altında qaldı. Bununla da Rusiya imperiyasının tarixində İslam - türk xalqlarına qarşı qanlı qırğınlar dövrü başlandı.

Çar cəlladları Azərbaycana qarşı daha amansız mövqe tutdular. Azərbaycan türklərini Cənubi Qafqazın etnik-siyasi xəritəsindən silib götürmək, bu ərazini də xristianlaşdırma planları hazırlanmağa başlandı. XIX əsrin əvvəlində İran və Türkiyə ilə uzunsürən müharibələrə başlayan çar müstəmləkəçiləri və onlara nökrəçilik edən erməni generalları bir tərəfdən Azərbaycan xalqına qarşı soyqırımına başladılar, digər tərəfdən isə İranın içərilərindən və Osmanlı dövləti ərazisindən erməniləri kütləvi surətdə Azərbaycan torpaqlarına köçürdülər. Nəticədə Türkiyə ilə sərhəddə yerləşən iki Azərbaycan dövlətinin - İrəvan və Naxçıvan xanlıqlarının ərazisində demografik durum dəyişdirildi, köçürülmüş ermənilər hesabına bu ərazi xristianlaşdırıldı.

Azərbaycan Rusiya ilə İran arasında bölüşdürüldükdən (1813, 1828) sonra bu ərazidə - Qərbi Azərbaycan torpaqlarında «erməni vilayəti» yaradıldı və bununla Cənubi Qafqazda bugünkü erməni

dövlətinin əsası qoyuldu. Beləliklə, Rusiya həm Azərbaycanı Türkiyədən ayrı saldı, həm də özünün anti-türkiyə siyasətində erməniləri oyuncaq alətə çevirdi. Bununla da çarizm Cənubi Qafqazda etnik münaqişə və müharibə ocağı yaratdı. Rusiyanın iki islam dövləti ilə - İran və Türkiyə ilə sərhədində yerləşən müsəlman azərbaycanlıları bir xalq kimi məhv etmək, bu ərazini tamamilə xristianlaşdırmaq siyasəti belə başlandı.

İrəvan və Naxçıvan xanlıqları ilə bir zamanda çox mühüm strateji bölgə olan Qarabağ xanlığının ərazisində də xristianlaşdırma-erməniləşdirmə siyasəti yeridildi. Çarizm Cənubi Qafqazda «parçala və hökmranlıq et!» siyasətinin ən qanlı və ən çirkin variantlarını tətbiq etdi: Azərbaycanlıları (həmçinin Anadolu türklərini) bir tərəfdən Rusiyanın qızışdırdığı, silahlandığı və müdafiə etdiyi erməni quldurları, digər tərəfdən də «panislamizm»ə və «pantürkizm»ə qarşı mübarizə pərdəsi altında Rusiya müstəmləkəçilərinin özləri qırmağa başladılar.

İmperiya çəlladları bu qanlı siyasəti həyata keçirərkən həmişə ermənilərin «Böyük Ermənistan» yaratmaq xəstəliyindən məharətlə istifadə ediblər. Rusiyanın Cənubi Qafqaza ayaq basdığı gündən Azərbaycan xalqına qarşı həyata keçirilən bütün soyqırımlarının, o cümlədən 1905-1907-ci illər qırğınlarının, 1918-ci il Mart soyqırımının, sovet dövründəki bütün qanlı repressiyaların, 20 Yanvar qırğınının, Xocalı soyqırımının, bu gün də həll olunmayaraq qalan Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin də əsasında məhz bu mənfur siyasət durur: Rusiyanın imperiyapərəst, şovinist dairələri ilə «Böyük Ermənistan» xəstəliyinə tutulan erməni millətçilərinin ittifaqı.

Belə hesab edirəm ki, R. Ə. Mehdiyev öz qiymətli əsərində bu qanlı siyasətin bütün anatomiyasını tam çılpəqlığı ilə oxuculara təqdim edə bilib. Özü də həm tarixi, həm də müasir planda, həm konkret faktlar əsasında, həm də düzgün elmi ümumiləşdirmələr aparmaq yolu ilə!

R. Ə. Mehdiyevin «Azərbaycanlılara qarşı soyqırım gerçəklikləri» adlı qiymətli araşdırmasında 20 Yanvar qırğınının tarixi, bu dəhşətli cinayətin sosial-siyasi kökləri, daha doğrusu, xalqımızı 20 Yanvara gətirib çıxaran hadisələr və proseslər içərisindəki ana xətt ilk dəfədir ki, belə obyektiv elmi mövqedən işıqlandırılır. Əsərdə 20 Yanvar cinayətinin bir çox başqa məsələləri, xüsusilə o zamankı Azərbaycan rəhbərlərinin mütiliyi və xəyanətkar mövqeyi, Kreml rejiminin Dağlıq Qarabağın erməni separatçılarını açıq-aşkar himayə və müdafiə etməsi, xalqımıza qarşı aparılan informasiya müharibəsi, Qərb dövlətlərinin, ABŞ-ın seyrçi, Rusiyapərəst mövqeyi, xarici ölkələrdəki erməni diasporunun və erməni millətçilərinin fəallığı və s. bütün incəlikləri ilə açıq göstərilir.

Müəllifim bu qiymətli əsərindən hasil olan ən mühüm, həm də aktuallığını itirməyən ümummillə vəzifə budur ki, «kütləvi informasiya vasitələrinin, dövlət orqanlarının və ictimai qurumların geniş imkanlarından istifadə edərək, Azərbaycan haqqında məlumatı bütün dünyaya operativ surətdə, başlıcası isə peşəkarlıqla yaymaq, Azərbaycan barədə həqiqəti danışmaq, ölkəmizdə gedən proseslərə dair obyektiv və qərəzsiz ictimai rəy yaratmaq lazımdır. Bu, ona görə lazımdır ki, «Qara yanvar» bir daha heç zaman təkrar edilməsin»!

Beləliklə, fəlsəfə elmləri doktoru R. Ə. Mehdiyevin «Azərbaycanlılara qarşı soyqırım gerçəklikləri» əsəri 1990-cı ilin 20 yanvarında Azərbaycan xalqına qarşı həyata keçirilmiş, müəllifin təbirincə desək, əslində bütün bəşəriyyət əleyhinə yönəldilmiş qanlı cinayətin təşkilatçılarına qarşı sənədli-sübutlu bir alim-ziyalı ittihamnaməsidir! Beynəlxalq ədalət məhkəməsinin ittihamnaməsi isə hələ irəlidedir, Nürnberq prosesində olduğu kimi!

Yaqub Mikayıl oğlu Mahmudov,
Azərbaycan Respublikasının
əməkdar elm xadimi, tarix elmləri doktoru,
professor

GİRİŞ

*Mənəvi hisslərimizi qəddarlıq
qədər heç nə belə dərindən hiddətləndirmir.
Biz hər cür başqa cinayəti bağışlaya
bilərik, amma qəddarlığı yox.*

Artur Şopenhauer.

1990-cı il yanvarın 20-də Azərbaycan xalqına qarşı cinayətkar hərbi əməliyyat həyata keçirildi. Azərbaycanın ərazi bütövlüyünü pozmaq cəhdlərinə qarşı, SSRİ rəhbərliyinin Azərbaycan xalqı barəsində apardığı qərəzli siyasətə, yerli rəhbərliyin sazişçilik, əslində isə xəyanətkar fəaliyyətinə qarşı etiraz əlaməti olaraq küçələrə çıxmış dinc əhaliyə divan tutmaq məqsədilə Bakıya və respublikanın bir sıra rayonlarına qanunsuz surətdə sovet hərbi hissələri yeridildi. Görünməmiş qəddarlıqla həyata keçirilən cəza tədbirləri nəticəsində heç bir günahı olmayan 137 adam öldürüldü və 612 nəfər yaralandı.

O vaxtdan ötən on ildə Azərbaycanda və onun hüdudlarından kənarında bu mövzuda çox böyük sayda kitab, məqalə, analitik araşdırmalar dərc və nəşr olunmuşdur. Bunlarda 1990-cı il yanvar hadisələri təsvir edilir, bu vəhşiliyin əsl səbəblərini açmağa, qanlı hadisələrdə əli olmuş mərkəzdəki və respublikadakı şəxslərin rolunu müəyyənləşdirməyə cəhd göstərilir. Lakin biz 1990-cı ilin yanvarından xronoloji cəhətdən nə qədər yox uzaqlaşırıqsa, bu hadisələr barədə bir o qədər çox faktik materiallar toplanır, bir o qədər çox suallar ortaya çıxır və bu qətliamın köklərini açmaq onlardan gələcək nəsillər üçün ibrət dərsi götürmək məqsədi ilə həmin hadisələrin üzərinə qayıtmaq zərurəti daha kəskin şəkildə qarşıda durur.

QANLI FACİƏ

1990-cı il yanvarın 20-də Azərbaycan paytaxtına və respublikanın bir sıra rayonlarına sovet ordusu hissələrinin qanunsuz yeridilməsi, dinc əhalinin qırılması totalitar rejimin törətdiyi ən qanlı aktlardan biri, bütün bəşəriyyətə qarşı yönəldilmiş cinayət oldu. Bu cür cinayətlərin təhqiqi, onların səbəblərinin, nəticələrinin üzə çıxarılması, təşkilatçılarının adlarının aşkarlanmaması məsələsində vaxt amili yoxdur və bunlar vəhşilik, soyqırımı əməllərinin təkrarlanmaması üçün xəbərdarlıq olmalıdır.

Məlumdur ki, tarixə Nürnberq prosesi kimi daxil olmuş beynəlxalq tribunalın (Nürnberq şəhəri, 1945-1946-cı illər) qərarı ilə Almaniyanın ali dövlət və hərbi xadimləri dünya və insanlıq əleyhinə qəsd (mülki əhalinin qırılması, onunla qəddar davranış, ictimai və şəxsi əmlakın talanması və s.) hazırlamaqda və həyata keçirməkdə ittiham olunmuşlar. Məhz buna görə indiyədək dünyanın hər yerində dövlət orqanları və ictimai hərəkətlər bütün rütbə və mənəblərdən olan nasist cinayətkarları aşkara çıxarır və ədalət məhkəməsinə verirlər. Nürnberq prosesi tarixdə təcavüzü ən ağır cinayət elan etmiş ilk beynəlxalq məhkəmədir.

SSRİ və Azərbaycan rəhbərlərinin, habelə 1990-cı ilin yanvarında Azərbaycana soxulmuş sovet hərbi kontingentinin hərəkətlərində Nürinberq prosesində pislənmiş bütün əlamətlər vardır. Məhz buna görə də 20 yanvar faciəsinin bütün müqəssirləri öz əməlləri üçün xalq qarşısında, ədalət məhkəməsi qarşısında cavab verməlidirlər.

Sovet hərbi hissələrinin Azərbaycana təcavüzü, mülki əhalinin kütləvi surətdə vəhşicəsinə gülləboran edilməsi təkcə tamamilə çürümüş sovet rejiminin dağılmasının əlaməti deyil, həm də azərbaycanlıları öz əzəli və tarixi məskənlərindən sıxışdırıb çıxarmaq barədə köhnə, hələ çarizmin vəsiyyət etdiyi məqsədyönlü siyasətin, SSRİ rəhbərliyinin beynəlmilətçilik adı ilə cidd-cəhdlə gizlətdiyi və pərdələdiyi siyasətin həyata keçirilməsinin sübutu oldu. Azərbaycanda yaranmış ictimai vəziyyət, xalqın irəli sürdüyü tələblər bu cür qəddarlıq və vəhşilik törədilməsinə əsas vermirdi. Xalq azərbaycanlıların qədimdən bəri yaşadıkları Ermənistanda onlara kütləvi surətdə divan tutulmasını və oradan zorakılıqla qovulmasını dayandırmağı və Dağlıq Qarabağın Ermənistana qatılmasına yol verməməyi tələb edirdi. Moskva bu haqlı tələbə misli görünməmiş xəyanətkarlıqla və qəddarlıqla cavab verdi.

Qeyd etmək lazımdır ki, 90-cı illərin əvvəllərində sovet rejimi öz həyat potensialını büsbütün itirmişdi, hərçənd M. Qorbaçov və onun komandası rejimin ömrünü uzatmaq üçün intensiv şəkildə vasitələr axtarırdı. Tam yararsızlığını bürüzə verərək, çox tezliklə puça çıxan "yenidənqurma" siyasəti bu cəhdlərin parlaq təzahürü idi. Qorbaçovun SSRİ-ni şüurlu surətdə, Qərbin təhriki ilə dağıtdığını düşünənlər yanılırlar. Bu söhbətlər dar düşüncəli adamların dedi - qoduqlarından savayı bir şey deyildir. Adını islahatçı qoyanların qarşısında SSRİ-ni əvvəlki sərhədlər daxilində saxlayıb, sovet ictimai - siyasi və iqtisadi sistemə Qərb üçün daha cazibədar xarakter vermək, sistemə yeni nəfəs vermək, lakin bu zaman onun yalnız ən iyrenc prinsiplərini və idarəetmə formalarını aradan götürmək, yəni o illərin termini ilə desək, sosializmə "insani sifət" vermək vəzifəsi dururdu.

Bu başlıca müddəanı əsas tutaraq təsdiq etmək olar ki, Yanvar faciəsinin bir çox səbəbləri var, onun kökləri tarixin dərinliklərinə gedib çıxır. Yenidənqurma onların inkişafını ancaq sürətləndirdi, labüd faciənin son mərhələsini yaxınlaşdırdı. Bəs bu səbəblər ümumən hansılardır? Əvvəla, mərkəzin sovet imperiyasını, kommunist sistemini nəyin bahasına olursa-olsun qoruyub saxlamaq cəhdi; ikincisi, milli respublikalarda hakimiyyəti və oyuncaq rejimləri möhkəmlətmək cəhdi; üçüncüsü, SSRİ rəhbərlərinin Azərbaycan xalqı barəsində qərəzli siyasəti, "yenidənqurma haqqında demaqqoqcasına şüarlar altında sərhədləri dəyişdirmək və xüsusən Azərbaycanın ərazi bütövlüyünü pozmaq cəhdi; dördüncüsü, keçmiş mərkəzin mənəvi, siyasi, maliyyə və hərbi-iqtisadi yardımına əsaslanan erməni separatizmi və Ermənistanın; təcavüzü beşincisi, Azərbaycan rəhbərlərinin xəyanətkar fəaliyyəti; altıncısı, ayağa qalxmış xalqa rəhbərliyi məsuliyyətsizcəsinə öz əllərinə alanların naşılığı və siyasətbazlığı.

Lakin Yanvar faciəsinə gətirib çıxarmış əsasən "sovet" səbəbləri və amillərinin yalnız yuxarıda sadalanmış siyahısı ilə kifayətlənmək olmaz. Təkrar edirik, Yanvar faciəsinin daha dərin tarixi kökləri var. Qara Yanvar XIX əsrin əvvəllərindən bəri Azərbaycan xalqına qarşı törədilmiş cinayətkar əməllər silsiləsində ancaq bir (ümid edək ki, sonuncu!) vəsilədir. Azərbaycana qarşı qərəzli, ədalətsiz münasibətin əsasını uzaq hədəfli coğrafi-siyasi planlar təşkil edir ki, bu planları da SSRİ rəhbərliyi "beynəlmilət qar-daşlıq" yaradılması kimi ideoloji pərdə altında uzun illər həyata keçirmişdir. Əgər Alma-Ata (1986), Tbi-

lisi (1989), Vilnüs (1991) hadisələrinə müraciət " etsək, onda hökmən belə bir sual doğur: nə üçün həmin aksiyalar bu qədər qanlı və geniş miqyaslı olmamışdır? Nə üçün Tbilisi və Vilnüs hadisələri ilə əlaqədar Qorbaçov peşman olduğunu bildirdi, gürcü və Litva xalqlarından üzr istədi, Azərbaycanda baş vermiş hadisələrlə əlaqədar isə bunu etmədi?

Zənnimizcə, Yanvar faciəsinə hər halda üç amil səbəb olmuşdur. Tarixi-məntiqi baxımdan bu amillər mərkəzin inadkar azərbaycanlıları görə üçün cəzalandırmaq istədiyini söyləməkdən daha əsaslıdır.

DİNİ AMİL

Birinci amil dini amildir. SSRİ-nin rəhbərləri bundan yaxalarını kənara çəkməyə nə qədər çalışsalar da, dünya ictimaiyyətini aldada bilmədilər. Ərazi iddialarında erməniləri M. Qorbaçovun dəstəkləməsinin başlıca səbəblərindən biri azərbaycanlıların məhz islama etiqad etməsidir. Bizim fikrimizin təsdiqini Rusiya mətbuatının çoxsaylı yazılarında tapmaq olar. Bədnam Zori Balayan da özünün müsahibə və məqalələrində bundan danışmış, Bakı qırğını ərəfəsində M. Qorbaçovun özü də Azərbaycanda islam dövləti yaradılmasına cəhd göstərilməsi barədə fitnəkar bəyanatla çıxış etmişdi.

Sovet sistemi və kommunizm ideologiyası həmişə dini amildən fitnəkarlıq və pozuculuq məqsədləri ilə istifadə etməyə çalışmışdır. Mən uzun müddət rəhbər partiya işində çalışarkən dəfələrlə şahid olmuşam ki, qonşu İrandan Azərbaycana guya islam təməlciliyinin ixrac edilməsi fikrini bizə qəbul etdirmək üçün Sov. İKP MK-nın kabinetlərində necə böyük təlaş və canfəşanlıqla səylər göstərir, respublika rəhbərliyini fəaliyyətsizlikdə qınamayırdılar.

Sov. İKP MK-nın yüksək vəzifəli funksionerləri məsələni elə qələmə verirdilər ki, İran guya Azərbaycanın sosial və siyasi həyatına fəal təsir göstərir, islam burada kommunist prinsiplərini əhalinin həyat və şüurundan maneəsiz olaraq sıxışdırıb çıxarır.

Təbii ki, Moskva "müsəlman təhlükəsi" nə dözə bilməzdi. (Halbuki indi "təməlcİ İrənla" durmadan yaxınlaşır). Odur ki, hərəkətə gəlmişdi. Real vəziyyətin əksinə olaraq, Sov. İKP MK Katibliyinin və Siyasi Bürosunun qərarlarında, Ümumittifaq müşavirələrində respublikanın ünvanına dəlilsiz - sübutsuz ittihamlar söylənirdi. Respublikanın bəzi rəhbərlərinə "millətçi" damğası vurulur, MK itaətkarlara pərvəriş göstərir və onları himayəsi altına alır, şübhəliləri gözdən və etibardan salırdı...

Əslində isə problemin mahiyyəti islam təməlciliyinin Azərbaycana uydurma müdaxiləsində deyildi. Problem varisi SSRİ olmuş rəsmi Rusiya üçün ənənəvi mübarizədə - xristian dininin islamla mübarizəsində, müsəlmanlara və "özgə xalqdan olanlara" həmişəki inamsızlıqda idi. Təsədüfi deyildir ki, çar rejimi dövründə olduğu kimi, SSRİ-də də pravoslavlıq və müxtəlif dinlərin bir-birinə qarşı qoyulması zəminində yetişdirilmiş hakim millətçilik şovinizmi daha ifrat şəkil alırdı. Hakimiyyət dairələri bu bəlaya qarşı nəinki mübarizə aparmır, əksinə, ona həтта rəvac verirdilər. Bütün milli siyasət islama etiqad edən əhaliyə qarşı ayrı-seçkilik üzərində, etnik müsəlmanların yaşadıkları müttəfiq respublikaların nümayəndələrini ali hakimiyyət dairələrinə buraxmamaq üçün bu respublikaların sosial-iqtisadi və mədəni inkişafının qarşısını almaq üzərində qurulurdu. Əgər "müsəlmanlardan" kimi isə mərkəzi nazirliklərdə və baş idarələrdə yüksək vəzifəyə irəli çəkirdilərsə, bu, ancaq müstəsna hal idi.

Bir sözlə, azərbaycanlıların dini mənsubiyyəti Moskvanın Azərbaycanda xalq hərəkətinə münasibətinin xarakterini müəyyənləşdirmiş və bu hərəkətin görünməmiş qəddarlıqla yatırılmasını şərtləndirmişdi.

QAFQAZ AMİLİ

İkinci amil Qafqaz amilidir. Bu, Moskvanın Azərbaycana ədalətsiz, mənfəi münasibətinin formalaşmasında daha mühüm olub, Rusiyanın regionda tarixi mənafeləri ilə bağlıdır.

Bir vaxtlar imperatriçə II Yekaterina I Pyotrın qəsbkarlıq siyasətini davam etdirərək, Rusiyanın cənuba doğru irəliləməsi və cənub dənizlərinə çıxması məqsədilə Qafqazda pravoslav Gürcüstan ilə yanaşı, siyasi baxımdan Rusiyaya istiqamətlənmiş daha iki xristian dövləti yaratmaq planını irəli sürmüşdü. Həmin plan Araz çayından Dərbəndə qədər olan torpaqlarda alban dövlətinin dirçəldilməsini, İrəvan bölgəsində isə erməni vilayəti yaradılmasını nəzərdə tuturdu. Bu zaman Krım ermənilərinin İrəvan paytaxt olmaqla erməni dövləti yaratmaq barədə təkidli xahişi nəzərə alınmışdı. Amma Türkmənçay sülh müqaviləsi bağlandıqdan sonra Rusiya bu niyyətlərindən imtina etdi və imperiyaya birləşdirilmiş Azərbaycan torpaqlarında yalnız erməni dövləti yaratmaq qərarına gəldi.

Azərbaycan xalqının faciəli tarixi məhz XIX əsrin əvvəllərindən başlanır.

Fundamental elmi tədqiqatlarla sübuta yetirilmişdir ki, müasir Ermənistanın ərazisi tarixən Azərbaycana mənsub olmuşdur. Doğrudur, burada kiçik qruplarla, dağınıq halda ermənilər də yaşayırdılar, lakin onlar gəlmə etnos idi və bu bölgəyə müasir İranın, İraqın, Suriyanın və Türkiyənin ərazilərindən köçmüşdülər.

Bu məsələni daha ətraflı araşdıraq.

Məlumdur ki, protoerməni tayfalarının vətəni Balkan yarımadası olmuşdur. Bu barədə erməni tədqiqatçılarının özləri yazmışlar. Məsələn, erməni alimi Y. A. Manandyan nüfuzlu alimlərin rəyi ilə razılaşaraq hesab edir ki, "protoerməni tayfaları hələ eramızdan əvvəl II minilliyinin birinci yarısında Balkan yarımadasında yaşamışlar. Kiçik Asiyaya onlar eramızdan əvvəl təqribən XIII əsrin ortalarında köçüb gəlmişlər. Kiçik Asiya məkanlarını uzun müddət ərzində gəzib - dolaşdıqdan və müxtəlif tayfalarla qaynayıb - qarışdıqdan sonra eramızdan əvvəl I minilliyin təxminən ortalarında Ermənistan yaylası ərazi-sinə gəlib çıxmışlar.

Tanınmış tarixçi İ. M. Dyakonov özünün məşhur "Erməni xalqının ən qədim tarixi" (Yerevan, 1968-ci il) əsərində yazır: "Yalnız bir nəticə çıxarmaq olar ki, erməni dilinin əcdadının ilkin daşıyıcıları Ermənistan yaylasına yardımçı əkinçilik təsərrüfatı ilə məşğul olan köçəri maldarlar kimi gəlmişlər, sinfi cəmiyyətin nə olduğunu bilmirdilər, yaylanın təbiəti və erkən sinfi cəmiyyətin sosial şərtləri ilə isə o vaxtlar erməni dilinə hələ keçməmiş olan yerli əhali vasitəsilə tanış olmuşlar".

Eramızdan əvvəl VI əsrdə ermənilər öz dövlətini yaratmışdılar və o, Dəclə və Fərat çayları hövzəsinin əsasən orta hissəsində yerləşən Ermənistan yaylasının bəzi vilayətlərini əhatə edirdi. Eramızın 387-ci ilində Ermənistan Sasanilər İrəni ilə Bizans arasında bölüşdürüldü. Eramızın XIV əsərində ermənilər Kiçik Asiyanın başqa bir hissəsində - Aralıq dənizinin şimal-şərqində Rubenilər tərəfindən idarə edilən cırtdan Kilikiya dövləti yaratmağa nail oldular. Bu dövlət cəmi bir əsr yaşadı və bundan sonra ermənilərin beş yüz il ərzində hətta belə formada da öz dövlətçiliyi olmadı. XV əsrdə erməni kilsəsi Eçmiədzinə köçürüldü ki bundan da məqsəd Cənubi Qafqazda öz dövlətini yaratmaq idi. Həmin vaxtdan bəri erməni xalqının tarixi "Eçmiədzin dövrü" adlandırılmağa başladı. Erməni xalqının XVI əsrdən XX əsrdək olan tarixindən söhbət getdikdə bu, uydurma "Şərqi Ermənistanın" tarixi kimi şərh edilir və bu ad altında əslində Naxçıvanın, İrəvanın, Zəngəzur torpaqlarının tarixi nəzərdə tutulur.

Ermənilər öz dövlətçiliyini 1918-ci ildə çar imperiyasının xarabalıqları üzərində bərpa etdilər. İngiltərənin köməyi ilə Cənubi Qafqazda, Azərbaycanın İrəvan xanlığının ərazisində Ermənistan Respublikası peyda oldu, sonralar onun ərazisi bolşevik Moskvasının amiranə qərarı ilə Azərbaycanın hesabına genişləndirildi.

Milli dövlətçiliyin olmaması şəraitində erməni kilsəsi bir çox ölkələrə səpələnmiş bütün erməniləri birləşdirmək rolunu öz üzərinə götürdü. Başqa sözlə desək, o, bir növ siyasi və dövləti xarakterli vəzifələri yerinə yetirirdi.

Erməni Qriqoryan kilsəsinin əsaslandığı monofizit məzhəbi (Allahın insani mahiyyətinin danılması) hələ Xalkidon baş kilsəsində (451-ci il) bid'ət elan edilmişdi. Dvin kilsə məclisində (506-cı il) isə erməni kilsəsi digər kilsələrdən tamamilə kənarlaşdırıldı və avtokefal kilsə oldu.

Tanınmış politoloq Dmitri Furmanın fikrincə, erməniləri başqa xristian kilsələrindən ayırmış məhz monofizitizm onlarda tənhalıq, yetimlik, "başibəlalılıq" hisslərinin yaranmasına və inkişafına

kömək etmişdir və bu səbəbdən də erməni etnosu özünü az qala bütün dünyaya qarşı qoyur. Ermənistanın siyasi xadimi Suren Zolyan yazmışdır: “Hamıya düşmən gözü ilə baxmaq - özünün hamıya düşmən olmağın deməkdir. Bu, yol deyil, dibi görünməyən uçurumdur”.

Ermənilərin bu cür vəziyyəti Rusiya imperiyası üçün talenin hədiyyəsindən də dəyərli bir şey idi. Təsadüfi deyil ki, Birinci Pyotr “faydalı vətəndaşlar kimi erməniləri Rusiyada yerləşməyə çağırırdı və dindaşlar kimi onları himayə və mühafizə ediləcəklərinə inandırır (bax: Sergey Qlinka. "Описание переселения армян аддербиджанских в пределы России". 1831-ci il nəşri).

Obyektiv və subyektiv şərtlər: ermənilərin öz dövlətçiliyinin olmaması, ruhani tərbiyəçilərin “tənhalıq” və “başibəlalılıq” ideyalarını əsrlər boyu ermənilərin şüuruna yeritməsi, türklərdən, ümumiyyətlə, müsəlmanlardan düşmən obrazı yaradılması və s. erməni kilsəsinin milli dövlətin bünövrəsini qoymaq üçün əsrlərdən bəri göstərdiyi cəhdlərin və Rusiya imperiyasının müstəmləkəçi mənafeələrinin üst-üstə düşməsinə imkan vermişdir. Siyasi sövdələşmənin mahiyyəti belə idi: Rusiya ermənilərin Türkiyə və İrandan Cənubi Qafqaza köçməsinə kömək edir, sonralar isə yerli əhalinin sıxışdırılıb aradan çıxarılması hesabına ermənilər üçün dövlət yaradır, ermənilər də, öz növbəsində, Qafqazda Rusiyanın sadıq müttəfiqi, dayağı, “qulağı” və “gözü” olmağı öhdələrinə götürürlər. Ermənilərin əlinə səbirsizliklə gözlədikləri girəvə - böyük dövlətin himayəsi altında öz dövlətini yaratmaq barədə çoxəsrlik arzularını həyata keçirmək fürsəti düşmüşdü.

Qafqaza, xüsusən əsrlər boyu azərbaycanlıların yaşadıkları Naxçıvan, İrəvan və Qarabağ xanlıqlarına ermənilərin çar Rusiyası tərəfindən həyata keçirilən “böyük köçü” İranla Rusiya arasında Gülistan (1813-cü il) və Türkmənçay (1828-ci il) sülh müqavilələri bağlandıqdan sonra başlanmışdır. Bu həqiqət müasir Rusiyada və Qərbdə çoxları üçün “kəşf” ola bilər, lakin inqilabdan əvvəlki Rusiyada bu barədə çox və ətraflı yazılırdı. Həmin proseslər M. Şavrovun “Zaqafqaziyada rus işinə yeni təhlükə. Muğanın özgələyə satılması” adlı məşhur kitabında təfərrüatı ilə təsvir edilmişdir. Yaxud Rusiyanın İranda ki səfiri, ermənilərin Azərbaycana köçürülməsi işində canfəşanlıq göstərən Aleksandr Qriboyedov çar hökumətinə məlumatlarında yazırdı: “Müsəlmanlar (yəni azərbaycanlılar - R. M.) narahatdırlar ki, “müvəqqəti köçürülən ermənilər Qarabağda həmişəlik qalacaqlar”.

Çar hökuməti tərəfindən on minlərlə erməni ailəsinin Azərbaycana köçürülməsi (bu, əslində işğal idi), yerli əhali ilə müqayisədə onlara din birliyi əsasında daha geniş hüquq və imtiyazlar verilməsi təzliklə azərbaycanlıların Cənubi Qafqazın bir çox bölgələrindən sıxışdırılmasına gətirib çıxardı. Sonralar yerli türk əhalisinin sıxışdırılması mərhələlərlə həyata keçirilən deportasiya xarakteri kəsb etmişdir.

Bu proseslər Gürcüstanda yaşayan azərbaycanlılardan da yan keçməmişdir. Çar hökuməti tərəfindən həyata keçirilən Gürcüstanın azərbaycanlılardan etnik təmizlənməsi siyasəti 1917-ci ilə qədər davam etmişdir. Çoxsaylı faktlar məlumdur ki, adamlar öz ailələrini repressiyalardan və güclə deportasiya olunmaqdan qorumaq məqsədilə müxtəlif fəndlərə əl atmağa məcbur olmuş, hətta bəziləri öz soyadlarını və etnik mənsubiyyətlərini dəyişməli olmuşlar. Bu gün Gürcüstanda soyadlarının türk mənşəyi şübhə doğurmayan adamlar çoxdur (Tataraşvili, Mamedəşvili, Aslanışvili, Amirecibi və s.). Azərbaycanlıların Gürcüstandan sıxışdırılıb çıxarılması siyasətini 90-cı illərin əvvəllərində Gürcüstanın eks-prezidenti – “demokrat” Zviad Qamsaxurdiya da həyata keçirirdi.

Sovet hakimiyyəti illərində azərbaycanlı əhalinin Ermənistan SSR-dən deportasiya edilməsi rəsmi dövlət siyasətinə çevrildi. Bu siyasət iki tərkib hissəsindən ibarət idi: birinci - azərbaycanlıların tarixi yaşayış yerlərindən köçürülməsi; ikinci - Azərbaycan SSR ərazisinin bir hissəsinin Ermənistan SSR-ə birləşdirilməsi. 1920-ci ilin mayınadək Şimali Azərbaycanın ərazisi 114 min kvadrat kilometrə artıq olmuşdur. Lakin bu ərazi onun bir hissəsinin Ermənistana və Rusiyaya verilməsi nəticəsində 86,6 min kvadrat kilometrə endirilmiş, yəni təxminən 28 min kvadrat kilometr azalmışdır (Ermənistan Respublikasının sahəsi 29,8 min kvadrat kilometrdir).

Azərbaycanlı əhalinin öz tarixi ərazisindən deportasiyası ilə müşayiət olunmuş erməni ekspansiyası prosesi təxminən iki əsr ərzində davam etmişdir. Bu proses zamanı etnik zəmində soyqırımı siyasəti insanların kütləvi surətdə qətlə yetirilməsi, yaşayış məntəqələrinin yandırılması, viran qoyulması və dağıdılması, milli mədəniyyət abidələrinin məhv edilməsi və s. ilə səciyyələnmişdir. Təkcə XX əsrdə iki milyondan çox azərbaycanlı Ermənistan rəsmi dairələrinin və onların havadarlarının yeritdikləri soyqırımı siyasətinə bu və ya digər şəkildə məruz qalmışdır.

XX əsrin axırlarında Qorbaçov özünün ən yaxın ətrafı ilə birlikdə, bir tərəfdən, ermənilərin ərazi iddialarının təmin olunması üçün, digər tərəfdən, azərbaycanlıları daha da sıxışdırmaq məqsədi ilə onların yaşadıkları ərazilərin kiçildilməsi siyasətinin davam etdirilməsi üçün hər şeyi etdi. Məhz buna görə 1989-cu il dekabrın 1-də Ermənistan SSR Ali Soveti Azərbaycanın Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətinin Ermənistan SSR ilə “birləşdirilməsi” haqqında antikonstitusion akt qəbul etdikdə Moskva buna əsla məhəl qoymadı.

MİLLİ AMİL

Faciəni şərtləndirən üçüncü amilin mahiyyəti sovet dövləti rəhbərlərinin siyasətində və təfəkkür tərzində türklərə nifrətdən ibarətdir. Bunun dərin tarixi kökləri var və o, ən əvvəl iki imperiyanın - Osmanlı və Rusiya imperiyalarının çoxəsrlik qarşıdurması ilə bağlıdır. Elə sovet rejimi də azərbaycanlılarla türklərin etnik yaxınlığından həmişə ehtiyat etmişdir. Məhz buna görə 20-ci və 30-cu illərdə Azərbaycanın bir çox görkəmli xadimləri pantürkizmdə təqsirləndirilmiş və repressiya olunmuşlar. İki xalq arasında hər cür ünsiyyət və əlaqələri kəsmək üçün hər şey edilirdi. Hətta bu məqsədlə azərbaycanlıların da, türklərin də istifadə etdikləri latın əlifbası 30-cu illərin axırlarında Kiril qrafikası ilə əvəz olundu. Sovet hakimiyyəti illərində azərbaycanlıların Türkiyəyə hətta işgüzar səfərlərə getməsinə də gizli qadağa qoyulmuşdu.

Türk vahiməsi sovet ideologiyası və coğrafi - siyasi xəttinin həmişə tərkib hissəsi olmuşdur ki, buna da Moskvadakı erməni lobbisi və ermənipərəst əhval - ruhiyyəli dairələr xeyli dərəcədə təkan vermişlər. Onlar SSRİ rəhbərlərinin şübhələrini qızıqsızaraq, iftiralər yayırdılar ki, “azərbaycanlılara etibar etmək olmaz, onlar qəlbən Türkiyəyə bağlıdırlar”. Peşəkar araşırıdırən və fitnəkar Zori Balayan üzdəniraq yenidənqurma illərində SSRİ Silahlı Qüvvələrinin Baş Qərargahında çıxış edərək demişdir: “Azərbaycan elə bir əməliyyat meydanıdır ki, Türkiyə buradan ölkənin cənub sərhədlərinə zərbə endirməyə hazırlaşır”.

Bakıda 1990-cı ilin yanvar faciəsi SSRİ rəhbərliyinin türkdilli respublikalar barəsində siyasətinin bir çox örtülü, gizli tərəflərini üzə çıxardı. İkinci dünya müharibəsi illərində Stalin vaxtlaqlarla, kalmıqlarla və Volqaboyu almanları ilə yanaşı, türkdilli qaraçaylıları, balkarları, Kırım tatarlarını, məhsəti türklərini də kütləvi şəkildə deportasiya etdirdi. Yenidənqurma illərində fitnəkarlığa əl atılaraq, sonuncuların Orta Asiyada döyülməsi təşkil olundu. Qazaxlara milliyyətə rusu rəhbər qəbul etdirmək istədikdə Alma-Atada baş vermiş hadisələri, T. Qdlyana bütöv bir xalqı rüsvay etməyə, alçaltmağa və zorakılığa məruz qoymağa imkan yaratmış uydurma “özbək işi”ni xatırlayaq. M. Qorbaçovun öz sələflərindən fərqi bunda idi ki, o, hər cür şərtiliyi, hüquqi aktları və Konstitusiya müddəalarını qulaqardına vuraraq, türkdilli respublikaların açıq-açığına ziddinə gedirdi. O, həmin respublikaların nüfuzlu və hörmətli rəhbərlərini dəyişdirərək, onların xalqlarını əslində başsız qoyurdu.

Beləliklə, bolşevik Rusiyasının və SSRİ rəhbərliyinin Azərbaycana qarşı ədalətsiz, qərəzli münasibətinin tarixi və sosial-siyasi kökləri, dərin səbəbləri ondan ibarətdir ki, Moskvanın imperiya siyasətini şərtləndirən üç amilin hamısı - müsəlman, Qafqaz və türk amilləri bu respublikada birləşmişdi. Azərbaycanlılara qarşı soyqırımı, deportasiya, Azərbaycan ərazisinin zorla qoparılıb Ermənistanə verilməsi siyasətinin əsası da bununla bağlıdır.

QANLI YANVARIN GEOSİYASİ ASPEKTİ

20 Yanvar hadisələrinin köklərini araşdırarkən o vaxtlar Qərb dövlətlərinin Azərbaycandakı ictimai-siyasi hadisələr barəsində tutduqları mövqeyi də nəzərdən qaçırmmaq olmaz. Bəri başdan deyək ki, bu mövqə Azərbaycanın xeyrinə deyildi. Azərbaycanda baş verən hadisələr haqqında Qərbdə yanlış təsəvvür yaranmasında SSRİ-nin mərkəzi mətbuatı çox mənfi rol oynamışdır. Sov. İKP MK-nın rəhbərlik etdiyi sovet mətbuatı erməni kilsəsinin və “Daşnaqsütyun” Partiyası ideoloqlarının təhriki ilə ictimai şüura açıq-aşkar ideoloji təsir göstərir, ermənilərin separatçılığını sovet hakimiyyəti illərində guya Azərbaycan hökuməti tərəfindən törədilən sıxışdırmalara, təhqirlərə və ayrı-seçkiliyə qarşı məcburi eti-raz hərəkəti kimi qələmə verirdi.

Ermənisayağı “anşlūs” ideologiyası carçıların emissarları da Qərbdə fəal antiazərbaycan təbliğatı aparırdılar. Sumqayıt hadisələrinin (fevral 1988-ci il) elə ertəsi günü qətl-qarətə (bu, şübhəsiz, xüsusi xidmət idarələri tərəfindən hazırlanıb həyata keçirilmişdi!) həsr olunmuş filmin Parisdə televiziya ilə yayımlanması faktı Azərbaycana qarşı ideoloji müharibənin və informasiya müharibəsinin miqyasını əyani şəkildə göstərir.

SSRİ və Qərb mətbuatı tərəfindən azərbaycanlının mənfi obrazının yaradılmasından mənfur bir məqsəd güdülürdü: bütün dünyanın ictimai rəyini Ermənistanda və Azərbaycanın Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətində türkdilli əhaliyə qarşı etnik təmizləmənin “qanunauyğun və haqlı olması barədə fikrə hazırlamaq. Bu, mərkəz tərəfindən görülən məcburi tədbir kimi qələmə verilirdi. Müəyyən dərəcədə buna görə də Azərbaycan xalqının böyük faciəsi SSRİ-də etinasız sükutla qarşılandı.

Həmin dövrdə aparıcı qərb dövlətləri həqiqəti müəyyənləşdirməyə, problemin mahiyyətinə varmağa cəhd də göstərmədilər. Əslinə qalsa, bu, onlara heç lazım da deyildi.

Əksinə, onlar M. Qorbaçovun bütün dağıdıcı əməllərini hər vəchlə dəstəkləyirdilər. Hesab edilirdi - bir halda ki, o, hətta dolayısı ilə olsa da, erməni separatizmini dəstəkləyir, - deməli, həqiqət ermənilərin tərəfindədir. Daha sonra, Qərbdə yaxşı bilirdilər ki, bu cür millətlərarası münaqişələr SSRİ-ni daxildən zəiflədir, dağıdır. Bu da soyuq müharibədə SSRİ-nin əleyhdarlarının mənafeələrinə və strateji məqsədlərinə tamamilə uyğun idi. Ayrıılıqda Azərbaycan isə o dövrdə onların coğrafi-siyasi maraqları dairəsinə daxil deyildi.

ABŞ prezidentinin milli təhlükəsizlik məsələləri üzrə sabiq müşaviri, görkəmli siyasi xadim Zbiqnev Bjezinskiyin etirafına görə, 90-cı illərin əvvəllərində Amerika Birləşmiş Ştatları Qafqaz regionunu. Qafqazda yerləşən respublikaları özünün maraq dairəsinə daxil etməməklə ciddi səhvə yol vermiş, onların böyük strateji əhəmiyyətinə etinasızlıq göstərmişdir. O deyirdi: “Belə demək düzgün olar ki, Amerika Birləşmiş Ştatlarının siyasətində strateji dəyişiklik, fikrin dəyişməsi 1994-cü ildə başlandı. O vaxta qədər Amerika Birləşmiş Ştatlarının mərkəzi, vacib strateji əlaqələri Rusiya ilə birbaşa qurulur, yeni müstəqillik qazanmış ölkələr isə strateji baxımdan daha aşağı səviyyəli ölkələr kimi qiymətləndirilirdi. Bu, səhv siyasət idi (bax: “Azərbaycan” qəzeti, 22 fevral 2000-ci il)

Azərbaycan üçün həmin o faciəli günlərdə ABŞ-ın coğrafi-siyasi doktrinası başqa cür idi.

Dövlət Departamentinin nümayəndəsi Marqaret Tatuayler ABŞ hökuməti adından bəyanat vermişdi ki, ABŞ Azərbaycanı dəstəkləmir və Bakıdakı yanvar hadisələrini şərh etməyi lazım bilmir. Dövlət Departamenti M. Qorbaçovu açıqca dəstəkləyərək hesab edirdi ki, onun söyləri azərbaycanlılarla ermənilər arasında silahlı toqquşmanın dayandırılmasına yönəldilmişdir.

Böyük Britaniya XİN-i bəyanat verərək Azərbaycanda yaranmış vəziyyəti “SSRİ-nin daxili işi” kimi qiymətləndirirdi.

İtaliyanın xarici işlər naziri D. Mikels də bəyan etmişdi ki, Bakıda baş vermiş hadisələr SSRİ-nin daxili işidir. Onun dediyinə görə, SSRİ hökuməti öz milli mənafeələrini qorumalı və Azərbaycan Xalq Cəbhəsinin radikal əhval-ruhiyyəli millətçilərinin qarşısını almalı idi.

Gördüyümüz kimi, SSRİ rəhbərliyi hadisələri nəzərdə tutulmuş şəkildə anlamağa Qərbi hazırlaya və Azərbaycan barəsində Konstitusiyaya zidd hərəkətlərinə görə dövlətlər və beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən hər hansı sanksiyaların tətbiq edilməsinin və ya bu hadisələrin pislənməsinin qarşısını ala bildi. Cəzasız qalacağına tam əmin olan M. Qorbaçov 1990-cı ilin yanvarında Azərbaycana qoşun yeridərək silahsız dinc əhaliyə qəddarcasına divan tutdu.

QANLI YANVAR VƏ DAĞLIQ QARABAĞ PROBLEMİ

Azərbaycan xalqı 1987-ci ilin axırlarında süni surətdə yaradılan uydurma “Dağlıq Qarabağ problemi”ni elə ilk günlərdən respublikanın ərazi bütövlüyünə qarşı yönəldilmiş cəhd kimi, vətəndaşların Konstitusiyaya hüquqlarının pozulması kimi qarşıladı. SSRİ hökumətinin və Sov. İKP MK-nın gördüyü tədbirlər, o cümlədən qanlı Bakı qırğını sübut edir ki, bütün bu sərəmsəliyin öz məntiqi vardı. Dağlıq Qarabağ münaqişəsi müfəssəl şəkildə hazırlanmış əməliyyatdır. “Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətinin sosial-iqtisadi inkişafının sürətləndirilməsi haqqında” Sov. İKP MK-nın və SSRİ Nazirlər Sovetinin 1988-ci ilin martında qəbul etdiyi xüsusi qərar SSRİ-nin tarixində görünməmiş bir şey idi və elə bunun özü də Mərkəzlə Ermənistan rəhbərliyi arasında sövdələşmə olduğuna danılmaz sübutdur. Əslinə qalsa, həmin İttifaq qərarı Dağlıq Qarabağın Azərbaycan SSR-dən qoparılması üçün sosial-iqtisadi bünövrə qoymuşdu.

Muxtar vilayətdə xüsusi idarə formasının tətbiq edilməsi haqqında SSRİ Ali Soveti Rəyasət Heyətinin 1989-cu il 12 yanvar tarixli fərmanı Dağlıq Qarabağın Azərbaycanın tabeliyindən çıxarılması strategiyasında mərkəzin atdığı növbəti addım oldu. Dağlıq Qarabağa rəhbərlik mərkəzin nümayəndəsi A. Volskinin sədrliyi ilə Xüsusi İdarə Komitəsinə tapşırıldı. Əslində isə bu, Dağlıq Qarabağın Azərbaycanın tərkibindən çıxarılması demək idi.

Bundan sonra SSRİ rəhbərliyi respublikanın ərazi bütövlüyünün müdafiəsinə qalxmağa və ədalətsiz milli siyasətlə razılaşmadığını bildirməyə cürət etmiş xalqa açıqca divan tutmaq yolunu seçdi. Sovet ordusunun iri kontingentinin, xüsusi təyinatlı bölmələrin və SSRİ DİN-in daxili qoşunlarının Bakını zəbt etməsi xüsusi amansızlıq və görünməmiş vəhşiliklə müşayiət olundu.

Xalqın iradəsini qırmaq, onun haqq-ədaləti bərqərar etmək amalını boğmaq, milli ləyaqətini alçaltmaq, eyni zamanda sovet cəza maşınının gücünü nümayiş etdirmək məqsədi ilə törədilmiş Bakı qətliamı əsl hərbi təcavüzdür.

Totalitar kommunist rejiminin XX əsrdə həyata keçirdiyi ən qanlı terror aktlarından biri olan bu təcavüz Azərbaycan xalqına qarşı, bəşəriyyətə və humanizmə qarşı dəhşətli cinayətdir. Bu cinayəti törədən adamlar indiyədək cəzalarını almamışlar. Lakin gec-tez onların cəzası veriləcək, təqsirkarlar Azərbaycan xalqı qarşısında, tarix qarşısında məsuliyyət daşıyacaqlar.

Şübhəsiz ki, Azərbaycana qoşun yeridilməsinə və insanların qırılmasına görə Moskva ilə yanaşı, respublikanın keçmiş rəhbərləri də məsuliyyət daşıyırlar. İstintaq orqanlarının əlində olan sənədlərdən görünür ki, hakimiyyət dairələri bilərəkdən xalqın iradəsinə qarşı çıxaraq, mərkəzin hər bir göstərişini kor-koranə və sözsüz yerinə yetirmiş, bu göstərişlərin sonu bəlli olmayan nə kimi nəticələrə gətirib çıxara biləcəyinə varmamışlar. Öz xalqının və respublikasının mənafelərini müdafiə etmək, qorumaq əvəzinə onlar respublikadakı hadisələr barədə hər gün Moskvaya qərəzlə seçilmiş və hazırlanmış məlumatlar verir və müvafiq göstərişlər alaraq, bunları mərkəzdən gəlmiş emissarların ciddi nəzarəti altında həyata keçirirdilər.

Respublikanın çox ağır günlərində onun rəhbərləri özlərinin tam acizliyini göstərdilər. Onlar itaətkar oyuncaqlar kimi SSRİ Dövlət Təhlükəsizlik Komitəsinin və Baş Kəşfiyyat İdarəsinin hazırladığı ssenariyə müvafiq surətdə hərəkət edirdilər. Şahid ifadələri göstərir ki, bu orqanların fəaliyyəti fitnəkarlıqlar və təxribatlar (məsələn, yanvarın 13-15-də Bakıda talanların təşkili, partiya komitələrinin tutulması, dövlət sərhədində mühəndis qurğularının dağıdılması, müəssisə və təşkilatların dövlət orqanlarının tabeliyindən çıxması və s.) törətməklə, respublikada vəziyyəti maksimum mürəkkəbləşdirməyə yönəldilmişdi. Bütün bunlar Azərbaycanda sabitliyi pozmaq və “konstitusion qayda yaratmaq” planının həyata keçirilməsini əsaslandırmaq məqsədi ilə edilirdi.

1989-cu il oktyabrın 7-də respublika DTK-sının sədri Vaqif Hüseynovun əmri ilə komitənin müxtəlif bölmələrinin 12 zabitindən ibarət “Böhran qrupu” deyilən qrup yaradılmışdı. O qrupa 5-ci şöbənin rəisi Vladimir Mirzəyev başçılıq edirdi. Qrupun vəzifəsinə rəsmən “düşmənin qərəzli hərəkətlərinin aşkara çıxarılması, qarşısının alınması və zərərsizləşdirilməsi..., SSRİ instansiyalar və DTK-sının qabaqalayıcı məlumatlar hazırlanması” sahəsində məqsədyönlü işinin təşkili daxil idi. Təhlükəsizlik orqanlarında adətən kod kimi istifadə olunan bu formulun basmaqəlib xarakter daşdığını görməmək olmaz. “Böhran qrupuna” dair istintaq materialları göstərir ki, əslində qrupun fəaliyyət dairəsi xeyli geniş

idi və əmrlə müəyyənləşdirilmiş çərçivədən çox-çox kənara çıxırdı. Fitnə-fəsadlar partlayışlar, mənzillərin yandırılması, qətl məqsədilə sui-qəsdlər - bunlar həmin qrupun məşğul olduğu əməllərin heç də tam siyahısı deyildir.

İstintaqın aşkara çıxardığı faktların təhlili sübut edir ki, Azərbaycan KP MK-nın birinci katibi Ə. Vəzirov Moskvanın bütün göstərişlərini sözsüz yerinə yetirərək, öz xalqına qarşı ağır cinayətin bilavasitə təşkilatçısı və iştirakçısı olmuşdur. Azərbaycan KP MK-nın ikinci katibi V. Polyaniçko, hökumətin sədri A. Mütəllibov, DTK-nın sədri V. Hüseynov bu cinayətin birbaşa iştirakçıları idilər.

Bakı Şəhər Partiya Komitəsinin birinci katibi M Məmmədov Bakıya qoşun bölmələrinin yeridilməsinə qarşı tədbirlər görülməməsinə, vətəndaşların təhlükəsizliyinin təmin edilməməsinə görə siyasi məsuliyyət daşıyır. Azərbaycan KP MK Bürosunun digər üzvləri, hüquq-mühafizə orqanlarının rəhbərləri mənəvi-siyasi məsuliyyət daşıyırlar.

Bəzi müəlliflər Yanvar hadisələrinin səbəblərini araşdırarkən təqsirin əsas hissəsini bu dəhşətli aksiyanın bilavasitə təşkilatçıları və icraçılarının deyil, çoxminlik mitinqləri idarə edənlərin, yaxud da Ə. Vəzirov rejiminə müxalifətdə olanların üzərinə qoymağa çalışırlar. Əlbəttə, onların təqsirini tamamilə danmaq olmaz. Lakin "meydan liderləri" deyilənlərin hərəkətlərini bir qədər başqa müstəvidən nəzərdən keçirmək gərəkdir, onların təqsirinin əsl səbəbi və xarakteri başqadır.

Yanvar hadisələri ərəfəsində müxalifət rüşeym halında idi, dəqiq təşkilatı struktura və proqrama malik deyildi. Mitinqlərə siyasətdə təcrübəsi olmayan adamlar, əsasən elm və tədris müəssisələrinin, ideoloji idarələrin və orqanların nümayəndələri rəhbərlik edirdilər. Onların bəziləri ümumxalq etiraz aksiyalarında qəlbin hökmü ilə, başqaları konyunktura məqsədi ilə iştirak edirdilər.

Beləliklə, Yanvar hadisələrində müxalifətin yeri və rolu necədir?

1988-ci ilin ortalarından etibarən geniş xalq kütləsi dərk etməyə başladı ki, Azərbaycan rəhbərliyi respublikanın ərazi bütövlüyünə qəsdlərin qarşısının alınmasında qətiyyət göstərmir, ölkə vətəndaşlarının əleyhinə yönəldilmiş gizli xəyanət planların həyata keçirilməsində əslində iştirak edir, mərkəzlə əlbir - dilbirdir və xalq hərəkətini yatırmaq üçün heç nədən çəkinməyəcəkdir. Alternativsizlik şəraitində xalqın özü respublikanın şərəf və ləyaqətinin müdafiəsinə qalxdı, onun ərazisinin bir hissəsinin qoparılmasına qarşı, Ermənistanda yaşayan azərbaycanlıların döyülməsinə və oradan zorla çıxarılmasına qarşı qətiyyətlə çıxış etdi.

Lakin xalq hərəkəti uzun müddət rəhbər özəksiz qala bilməzdi. Məhz belə şəraitdə çoxminlik xalq kütlələrinin qarşısında tribunallarda yalançı liderlər peyda oldular və sonra baş vermiş hadisələrdə onların rolu heç də birmənalı deyildi.

Yanvar faciəsindən əvvəlki dövrdə, habelə yanvarın 19-dan 20-nə keçən gecə müxalif qrupların və ayrı-ayrı adamların fəaliyyətinə aid material və sənədlərin öyrənilməsi belə bir nəticəyə gətirib çıxarır: bu qanlı faciəyə görə müxalifət ümumən siyasi və mənəvi məsuliyyət daşıyır. Lakin bu qruplarda fitnəkarlar da, hər cür avantüristlər də, hikkəli-iddialı şəxslər də vardı və onlar süni sürətdə yaradılmış vəziyyətin kəskinliyini, Moskvanın məqsədlərinin ciddiliyini dərk etməyərək, sovet qoşunlarına müqavimət göstərmək üçün xalqı küçələrə çıxmağa çağırırdılar. Günahsız insanların qanının tökülməsinə görə onlar vicdan əzabı çəkməlidirlər. Axı, Moskvanın Azərbaycana nisbətən loyallıq münasibət göstərdiyi digər respublikalarda ordunun dinc əhalini necə amansızcasına məhv etdiyinə dair misallar artıq var idi.

Əbülfəz Əliyev, İsa Qəmbərov, Etibar Məmmədov, Nemət Pənahov, Rəhim Qazıyev və başqaları 20 Yanvar faciəsinə görə bilavasitə siyasi və mənəvi məsuliyyət daşıyırlar. Xalq hərəkətinin liderləri olmaq fikrinə düşən bu şəxslər silahsız insanları nizami qoşunların üstünə göndərərək məntiqə görə, mümkün ola biləcək faciəli nəticələr üçün, insanların taleyi və həyatı üçün dərin məsuliyyət hiss etməli idilər. Amma hadisələrin göstərdiyi kimi, onlar vəziyyətin inkişafını proqnozlaşdırmağa qadir deyildilər. Bu bir yana, sovet qoşunlarının Bakıya daxil olmasından xəbər tutan kimi onlar vahimə içində qaçıb, hərə bir tərəfdə, bir çoxları isə həтта evlərində yox, dost - tanışlarının yanında gizlənmişdilər.

Yanvar faciəsində müxalif qrupların rolunu və təqsir dərəcəsini qiymətləndirərkən onların məqsəd və məramını, təşkilat strukturunun səviyyəsini və xarakterini, həmin qruplara daxil olan adamların intellektual potensialını, siyasi hazırlığının ümumi səviyyəsini, dünyagörüşünü, dövlət idarələ-rində iş təcrübəsini və ümumən həyat təcrübəsini nəzərə almaq lazımdır. Heyhat, populizm, siyasi naşılıq, id-dialılıq, sonradan çaşqınlıqla əvəzlənmiş hədsiz lovgalıq onunla nəticələndi ki, xalq növbəti dəfə aman-sızcasına aldadıldı.

TARİXİ GERÇƏKLİKLƏRLƏ ÜZ-ÜZƏ

On il əvvəl baş vermiş hadisələri təhlil edərək hansı ümumiləşdirici nəticəyə gəlmək olar?

İlk öncə qeyd edək ki, Azərbaycanın XIX-XX əsrlər tarixi bizdən keçmiş ibrət dərslərini bilməyi, toqquşmaların güclənib faciəyə çevrilməsinin səbəb - nəticə əlaqəsini dərinədən dərk etməyi, ictimai inkişafın qanunauyğunluqlarını, xalqın azadlıq uğrunda mübarizəsində mərhələlərin dəyişmə qanunauyğunluqlarını bilməyi tələb edir.

Azərbaycan heç zaman xalqın 80-ci illərin axırlarında, Yanvar faciəsi ərəfəsindəki kimi xalqın belə güclü çıxışını görməmişdi. Bu, həqiqətən kütləvi xalq hərəkatı idi. Onun şüarlarını, ideya əsasını xalqın tapdanmış konstitusion hüquqlarının bərpa olunması, Azərbaycanın ərazi bütövlüyünün qorunub saxlanması tələbləri təşkil edirdi. Yanvar faciəsindən sonra, xalq Dağlıq Qarabağ probleminin ədalətli həllinə bəslədiyi bütün ümidləri bununla birlikdə isə Sov. İKP-nin təmsil etdiyi mərkəzi hakimiyyətə inamını itirdikdə, Ermənistanda və Azərbaycanın Dağlıq Qarabağ vilayətində azərbaycanlılara qarşı soyqırımının Moskvanın, M. Qorbaçovun və onun ətrafındakıların rəvacı ilə həyata keçirildiyini yaqın etdikdə bu hərəkat milli azadlıq hərəkatına çevrildi. Xalq öz tarixi amalını dərk etdi. Tale elə gətirdi ki, xalq ən gərgin məqamda öz milli problemlərini özünün həll etməyə hazır olduğunu hiss etdi.

1990-cı ilin yanvarı sovet cəmiyyətinin bütün hissələrinin sağalmaz xəstəliyə tutulduğunu sübut edən deşilmiş çiban idi. Bu, sovet siyasi və iqtisadi sisteminin süqutu, yeni şəraitdə sosializmin dirçəldilməsinə yönəldilmiş yenidənqurma siyasətinin tam iflası idi.

90-cı ilin yanvar hadisələri Azərbaycanda xalq ilə hakimiyyət arasında olan uçurumun dərinliyini bütünlüklə açıb göstərdi, Ə. Vəzirovun, A. Mütəllibovun, V. Hüseynovun, respublikanın digər rəhbərlərinin əməllərinin xəyanətkar mahiyyətini ifşa etdi. Qayda-qanunun qorunub saxlanması və dövlət idarələrinin mühafizəsi üçün Azərbaycana dərhal qoşun göndərmək xahişi ilə 1989-cu ilin axırlarından ta Yanvar faciəsindək Ə. Vəzirovun, A. Mütəllibovun, habelə respublika DTK-sının sədri V. Hüseynovun imzaları ilə Moskvaya göndərilən şifroqramlar buna inandırıcı sübutdur.

Biz, nəhayət, dərk etməliyik: Azərbaycan xalqının tarixində bir çox bəlalər ona görə baş vermişdir ki, siyasi elita cəmiyyətin həyatını qurmağa və müstəqil dövlət yaratmağa çalışarkən ən üstün milli problemlər barədə heç də həmişə dəqiq təsəvvürə malik olmamışdır. Çox vaxt ümummilli ideyalar saxta vətənpərvərliklə, subyektiv mülahizələrlə, şəxsi iddialarla əvəzlənmişdir. 1990-cı ilin qanlı yanvarı və ölkənin müasir tarixindəki digər faciəli hadisələr - az qala vətəndaş müharibəsinə gətirib çıxaracaq 1993-cü ilin Gəncə qiyamı, 1994-cü ilin oktyabrında və 1995-ci ilin martında dövlət çevrilişi cəhdləri, dövlət başçısına qarşı hazırlanmış terror aktları və s. bunu əyani şəkildə təsdiqləyir.

1990-cı ilin yanvarı meydana gəlməkdə olan və o vaxtlar Xalq Cəbhəsinin başçılıq etdiyi müxalifətin radikal qanadının yeritdiyi siyasətin təhlükəli olduğunu və eyni zamanda, onun quruculuq fəaliyyəti göstərməli olan demokratik qanadının amorfluğunu üzə çıxardı. İndi xüsusilə aydın olur ki, o vaxtlar Azərbaycanda xalq hərəkatına başçılıq etməyə qadir olan, təşkilatca və ideyaca sıx birləşmiş siyasi qüvvə yox idi.

Tarixin dönüş məqamında ölkədə milli lider də olmadı ki, onun idarəçilik təcrübəsi, siyasi uzaqqörənliyi və müdrikliyi, təşkilatçılıq bacarığı xalq hərəkatının gücünü lazımi məcraya yönəltsin və yersiz qurbanlar vermədən, qan tökülmədən qarşıya qoyulmuş məqsədə çatmağa imkan yaratsın.

Heydər Əliyev bu keyfiyyətlərə tam dolğunluğu ilə malikdir. Xalq ona həmişə etimad göstərmiş, təcrübəli və etibarlı rəhbər kimi baxmışdır. Lakin o vaxtlar Heydər Əliyev İttifaq rəhbərliyinin ciddi nəzarəti altında idi və Moskvada xüsusi xidmət idarələri tərəfindən təqib olunurdu. Onun sərbəst hərəkat etmək imkanı yox idi. Elə Azərbaycanda da Ə. Vəzirov, onun tərəfdarları mafioz qruplarla birlikdə hər cür fitnəkarlıqlara və çirkin uydurmalara əl atırdılar ki, H. Əliyevin respublikaya qayıtmasına yol verməsinlər.

Qondarma liderlərin populizmi və məsuliyyətsizliyi, yaranmış şəraitdə tarixin ön səhnəsinə çıxan şəxslərin siyasi təcrübəsinin olmaması baş vermiş faciədə müsibətli rol oynadı. Onların mövqələrinin qeyri-ardıcılığı, hakimiyyət orqanlarına və xüsusi xidmət idarələrinə yarınmaları xalq hərəkatının müqəddəratını, onun faciəli nəticələrini qabaqcadan müəyyənləşdirən amil oldu.

Yaranmaqda olan müxalifətin ən iddialı hissəsi öz nüfuzunun dərəcəsini nəzərə almayaraq, elmi və yaradıcı ziyalıların, siyasi elitanın hörmətli, əsl vətənpərvər nümayəndələrini həlledici anda hərəkatdan

uzaqlaşdırdı. Bu, müxalifətin bütün sonrakı siyasi müqəddəratına mənfi təsir göstərmiş olan faciəli bir səhv idi.

Demokratik dəyərlərin bolşevik mübarizə şüarları və metodları ilə əvəzlənməsi, riyakarlıq və intriqanlıq, dözümsüzlük və totalitar təfəkkürün təzahürləri, intellektual kasadlıq və zamanın tələbləri ilə ahəngdar səslənən yeni ideyaların olmaması və s. - müxalifət bax, belə mənəvi-siyasi mühitdə meydana gələrək inkişaf edirdi. Bu, barışmaz müxalifətin siyasi həyatını indi də səciyyələndirir. Nəyin bahasına olursa-olsun, xalqa hakim olmaq iddiası - milli hərəkatın başlanğıcındakı bu hikkə radikal müxalifətin fəaliyyətini yenə də müəyyənləşdirir. Radikal müxalifət bununla hesablaşmaq istəmir ki, 80-ci illərdə - 90-cı illərin əvvəllərində kortəbii şəkildə təşəkkül tapmış heç də bütün mübarizə formaları bu gün ölkədə gedən real proseslər şəraitində özünü doğrultmamışdır. Müstəqil demokratik dövlət qurduğumuz, cəmiyyətdə sabitliyin bərqərar olduğu, cəmiyyətin fəaliyyətini qanunun, parlamentin, mətbuatın tənzimlədiyi bir şəraitdə mübarizənin qarşılıqlı formaları anaxronizmdir və siyasi fəhmsizliyə, naşılığa, xalqın həqiqi mənafelərini bilməməyə sübutdur.

QANLI YANVARIN İBRƏT DƏRSLƏRİ

Yanvar faciəsi tarixi yaddaşımıza kədərli hadisə kimi, hüznü gün kimi, lakin bununla bərabər həm də Azərbaycan xalqının tarixində fədakarlıq və qəhrəmanlıq zirvəsi kimi daxil olmuşdur. Azərbaycan xalqı yüz illiyin sonunda əvəzədməz qurbanlar verməsinə baxmayaraq, iftixar edə bilər ki, sınaq günlərində müstəsna iradə və cəsurluq, milli ruhun sarsılmazlığını və mətinliyini nümayiş etdirdi. Dünyaya sübut etdi ki, haqq-ədalətin bərqərar olması və öz ləyaqətini qorumaq naminə hər cür qurbanlar verməyə qadirdir. Xalqımız mənən daha da ucaldı və öz qəhrəmanlıq tarixinə yeni şanlı səhifələr yazdı.

Yanvar faciəsi Azərbaycanın dövlət müstəqilliyi qazanması yolunda dönüş məqamı oldu. Xalq bu mərhələdən keçərək başa düşdü ki, əvvəlki həyata, yarım-müstəmləkə halında yaşamağa həmişəlik son qoyulmuşdur. Milli azadlıq hərəkatı siyasi reallığa çevrildi, dönməz xarakter aldı.

Yanvar faciəsinin müxtəlif cəhətlərinin dərinə dərk edilməsi və araşdırılmasının dövlətyaratma proseslərinin inkişafı üçün çox böyük əhəmiyyəti vardır. Müstəqil Azərbaycan dövlətinin qurulması və inkişafının ağır və əzablı yolunu uğurla keçmək üçün Yanvar faciəsini bütün təfərrüatı ilə bilmək və yadda saxlamaq lazımdır. Belə bir həqiqəti hamımız dərk etməliyik ki, dövlətin siyasəti xalqın mənafe-lərinə cavab verməli və onun dəstəyinə arxalanmalıdır. Yalnız bu halda biz yeni qurbanların qarşısını ala bilərik. O faciəli günlərin tarixi təcrübəsi sübut edir ki, düşmənlərin müstəqilliyimizə qarşı yönəlmiş fitnə və hücumlarının qabağını almaq üçün, hüquqi, demokratik dövlət qurmaq üçün ölkədə sabitliyi təmin etmək, xalqı sıx birləşdirmək, vətəndaşları ümummilliyə ideya ilə birləşdirmək gərəkdir. Siyasi mübarizə Konstitusiyanın tələblərinə uyğun şəkildə, hüquq normaları çərçivəsində aparılmalıdır.

80-ci illərin axırları, 90-cı illər sübut etdi ki, tarixi yaddaşsızlıq ciddi nəticələrə səbəb ola bilər və o, taleyüklü məsələlərin həllində qarşısızalmaz sədlər yaradır. Ona görə də Azərbaycanın faciəli, bir çox cəhətdən ziddiyyətli və eyni zamanda qəhrəmanlıq tarixini öyrənərkən bu tarixin ibrət dərslərini nəzərə almaq və dəfələrlə faciələrə gətirib çıxarmış səhvləri təkrarlamamaq lazımdır. Bu, böyüməkdə olan nəslə əsl vətənpərvərlik və vətəndaşlıq ruhunda daha səmərəli tərbiyə etməyə, onlara gerçəkliyin tələblərini nəzərə almaq və konkret siyasi məqamın xüsusiyyətləri ilə hesablaşmaq bacarığı aşılamağa imkan verir.

Yanvar faciəsinin daha bir mühüm ibrət dərsi bundan ibarətdir ki, biz dünya ictimaiyyətinin Azərbaycan haqqında son dərəcə az məlumatı olduğunu yəqin etdik. Təəssüf ki, biz indiyədək xaricdə təşkilati cəhətdən möhkəm diaspor yaratmağa, güclü lobbini, milli icmalar formalaşdırmağa müvəffəq olmamışıq ki, onlar MDB, Qərbi və Şərqi ölkələrində mənafe-lərimizi qoruya bilsinlər. Bu, ümummilliyə vəzifədir və aktuallığını indiyədək itirməmişdir. Odur ki, kütləvi informasiya vasitələrinin, dövlət orqan-larının və ictimai qurumların geniş imkanlarından istifadə edərək, Azərbaycan haqqında məlumatı bütün dünyaya operativ surətdə, başlıcası isə - peşəkarlıqla yaymaq, Azərbaycan barədə həqiqəti danışmaq, ölkəmizdə gedən proseslərə dair obyektiv və qərəzsiz ictimai rəy yaratmaq lazımdır. Bu, ona görə lazımdır ki, "Qara yanvar" bir daha heç zaman təkrar edilməsin.

**1990-cı il 20 Yanvar faciəsi ilə əlaqədar
Azərbaycanın Moskvadakı daimi nümayəndəliyində
1990-cı il yanvarın 21-də keçirilmiş yığıncaqda
Heydər ƏLİYEVİN çıxışı**

Əziz həmvətənlərim, xanımlar və cənablar!

Bildiyiniz kimi, uzun illər Azərbaycan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin birinci katibi, SSRİ Nazirlər Soveti sədrinin birinci müavini vəzifələrində işləmiş, Sov. İKP MK Siyasi Bürosunun üzvü olmuşam. Geniş infarkt keçirmişəm. Xəstəliyimlə əlaqədar iki ildən artıqdır ki, pensiyadayam. Azərbaycanı tərk etdiyim 1982-ci ilin dekabrından keçən müddətdə bu gün ilk dəfədir ki, Azərbaycan SSR-in Moskvadakı daimi nümayəndəliyinin astanasına qədəm qoyuram. Mən baş vermiş hadisələr haqqında dünən xəbər tutmuşam və təbiidir ki, bu hadisəyə laqeyd qala bilməzdim. Buraya ən əvvəl ona görə gəlmişəm ki, Azərbaycanın Moskvada kiçik parçası olan daimi nümayəndəliyində, böyük itkilərə səbəb olmuş faciə ilə bağlı bütün Azərbaycan xalqına başsağlığı verim. İkinci tərəfdən, bu məsələyə öz münasibətimi bildirmək istəyirəm. Azərbaycanın Moskvadakı daimi nümayəndəsindən xahiş edirəm ki, mənim sözlərimi, kədərimi, başsağlığımı Azərbaycan xalqına çatdırsın. Hazırda başqa imkanım olmadığı üçün təəssüf hissi keçirirəm.

Azərbaycanda baş vermiş hadisələrə gəlincə, mən onları hüquqa, demokratiyaya yabançı, humanizmə və ölkəmizdə elan olunmuş hüquqi dövlət quruculuğu prinsiplərinə zidd hesab edirəm. Azərbaycanda yaranmış mürəkkəb vəziyyətin bir sıra səbəbləri vardır. Vaxtımızın məhdudluğundan bu məsələlərin üzərində ətraflı dayanmaq istəmirəm.

Artıq iki ildir ki, Azərbaycan və Ermənistan arasında millətlərarası münaqişə gedir. Həmin münaqişəni Dağlıq Qarabağ və onun ətrafında baş verən hadisələr törətmişdir. Azərbaycanın və Ermənistanın, eləcə də ölkənin ali siyasi partiya rəhbərliyinə bu məsələni tənzimləmək, daxili müharibəyə, millətlərarası münaqişəyə son qoymaq və milli mənsubiyyətindən asılı olmayaraq hər bir adamın ümumi Federativ İttifaq olan SSRİ-də azad yaşamasına şərait yaratmaq üçün ikiillik müddət kifayət idi.

Hesab edirəm ki, ötən iki ildə bu istiqamətdə lazımı səviyyədə iş aparılmamışdır. Dağlıq Qarabağ hadisələrinin ilkin mərhələsində ölkənin ali partiya siyasi rəhbərliyi tərəfindən vaxtında zəruri tədbirlər görülsə idi, gərginlik indiki həddə çatmaz, tərəflər itkilərə məruz qalmaz, başlıcası isə 1990-cı il yanvarın 19-dan 20-nə keçən gecə çoxlu insan qırğını ilə nəticələnən hərbi müdaxilə üçün də zəmin yaranmazdı.

Bunlar üçün ilk növbədə Azərbaycan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin artıq sabiq birinci katibi Vəzirov müqəssirdir. Bu yüksək vəzifədə olduğu müddətdə o, Azərbaycandakı vəziyyəti sabitləşdirmək üçün heç nə etməmişdir. Əksinə, özünün səhv addımları, yaramaz iş üslubu, yanlış siyasi manevrləri ilə xalqla öz arasında uçurum yaratmışdır. Xalq isə hiddətlənmişdir. Elə buna görə də Bakıda və Azərbaycanın digər şəhər və rayonlarında aylarla davam edən mitinqlərdə dəfələrlə Azərbaycanın partiya rəhbərliyinin istefası tələbi irəli sürülmüşdür. Söhbət əslində Vəzirovun istefasından gedirdi. Bəs bu məsələ indiyə kimi niyə həll olunmamışdır? Yalnız dünən Bakı şəhərinə ordu yeridildikdən, qırğın və dağıntılar baş verdikdən sonra Vəzirov Azərbaycandan əslində qaçmışdır. Bu, böyük səhvdir. Ən böyük səhv isə, sözsüz ki, qeyri-ciddi, bu yüksək vəzifəyə əsla yaramayan adamın bir vaxt Azərbaycan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinə birinci katib təyin edilməsi idi. Ancaq iş təkcə bununla bitmir.

İndi yanvarın 19-dan 20-nə keçən gecə baş vermiş və bu gün də davam edən faciənin üstündə dayanmaq istəyirəm. Hesab edirəm ki, Azərbaycandakı, vəziyyəti öz axarına salmaq, siyasi həyatdakı qeyri-sabitliyi nizamlamaq üçün kifayət qədər imkan olmuşdur. Təəssüf ki, Azərbaycan rəhbərliyi, həmçinin ölkənin ali siyasi rəhbərliyi bu imkanlardan istifadə edə bilməmişdir. Sərhədlərə edilən təcavüzü vaxtında aradan qaldırmaq mümkün idi. Axı camaat sərhəd zolağı ilə bağlı tələblərini üç ay əvvəl irəli sürmüşdü. Fəqət heç kəs onlarla görüşmək, izahat işi aparmaq və lazımı ölçü götürmək istəməmişdir. Təkrar edirəm: camaatı sakitləşdirmək üçün də imkanlar tükənməmişdir. İki-üç ay əvvəl Azərbaycan partiya rəhbərliyinin möhkəmləndirilməsi məsələsi həll edilsə idi, vəziyyət gərginləşməz, ordu yeridilməsinə zərurət yaranmazdı. Bütün vəziyyətlərdə hesab edirəm ki, məsələni siyasi cəhətdən tənzimləmək, xalqla mükəliməyə girmək üçün əlverişli imkanlar olmuşdur. Lakin onlardan səmərəli istifadə edilməmişdir. Nəhayət, yanvarın 19-dan 20-nə keçən gecə sovet ordusunun, SSRİ Daxili İşlər

Nazirliyinın b6y6k kontingenti Bakı şəhərinə yeridilmişdir. Nəticəsi isə göz qabağındadır. Bunun törətdiyi faciələr hamımıza məlumdur.

Belə qərar qəbul etmiş adamların hərəkətini siyasi qəbahət sayıram. Onlar sadəcə olaraq, respublikadakı əsl vəziyyəti qiymətləndirə bilməmiş, Azərbaycan xalqının psixologiyasını anlamamış, əhalinin müxtəlif təbəqələri ilə əlaqələri zəiflətməmişlər. Onlar görünür, bu işlərin belə ağır faciə çevriləcəyini əvvəlcədən düşünməmişlər.

Bütün bunlar qabaqcadan nəzərə alınmalı və vaxtında vacib, zəruri tədbirlər qəbul edilməli idi. Ordu yeridilmiş, günahsız adamlar həlak olmuşlar. Yeri gəlmişkən, deyim ki, ölənlər arasında hərbi qulluqçuların olması haqqında da məlumatlar daxil olur. Sual olunur: Ölkənin ali dövlət partiya rəhbərliyinin səhv qərarı ucundan, olmayan qiyamı yatırtmaq adı ilə Azərbaycana göndərilmiş rus gənclərinin günahı nədir?

Azərbaycana kənardan böyük ordu kontingenti yeridilmişdir. Respublikada neçə ordu birləşməsinin olduğu mənə yaxşı bəllidir. Azərbaycanda kifayət qədər - 4-cü ordu, Xəzər Hərbi Dəniz Donanması, Desant qoşunlarının diviziyası, Hava Hücumundan Müdafiə Qoşunları, Daxili İşlər Nazirliyinin daxili qoşun birləşmələri vardır. Oraya əlavə qoşun yeritmək nəyə lazım idi? Əgər belə zərurət var idisə, orada yerləşən hərbi hissələrdən də istifadə etmək olardı. Belə qərar qəbul edən Azərbaycan rəhbərliyi, hamıdan əvvəl isə bərk ayaqda Azərbaycanı qoyub qaçmış Vəzirov öz xalqı qarşısında məsuliyyət daşmalıdır. Ölkənin ali siyasi rəhbərliyinə yanlış məlumat verənlər də məsuliyyət daşmalıdırlar.

Zənnimcə, ölkənin ali siyasi rəhbərliyinə vəziyyət barədə vaxtında kifayət qədər düzgün, dəqiq, obyektiv informasiyalar çatdırılmamışdır. Rəhbərlik çaşqınlığa salındığından belə qərar qəbul etmişdir. Qırğın törədənlərin hamısı layiqincə cəzalandırılmalıdır.

20 YANVAR FACİƏSİNİN 4-CÜ İLDÖNÜMÜNÜN KEÇİRİLMƏSİ HAQQINDA

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI PREZİDENTİNİN FƏRMANI

Xalqımızın tarixinə qanlı yanvar faciəsi kimi daxil olmuş 1990-cı il yanvarın 20-də Azərbaycan öz azadlığı və müstəqilliyi uğrunda ilk şəhidlərini vermişdir. Tarixin yaddaşına qanla yazılmış həmin gündən bizi 4 illik zaman məsafəsi ayırır. Təəssüf ki, bu 4 il ərzində 20 Yanvar hadisələrinə dövlət səviyyəsində lazımi siyasi-hüquqi qiymət verilməmişdir.

Azərbaycan Respublikası Ali Soveti Milli Şurasının bu barədə müvafiq qərarı olmuşdur. Lakin 1992-ci il 19 yanvar tarixli bu qərarla yanvar hadisələrinin əsl səbəbləri açıqlanmamış, həqiqi günahkarları aşkar edilməmişdir. Bununla belə həmin qərarın özü də qəbul edildiyi 2 il ərzində yerinə yetirilməmişdir.

Qurban getmiş günahsız oğul və qızlarımızın əziz xatirələrinin ehtiramla yad edilməsini hər bir Azərbaycan vətəndaşı üçün müqəddəs borc hesab edərək, 20 Yanvar faciəsinin 4-cü ildönümü münasibətilə **qərara alıram:**

1. 20 Yanvar faciəsinin 4-cü ildönümü ilə bağlı tədbirlərin hazırlanması və keçirilməsi üçün Dövlət Komissiyası yaradılsın. Komissiya keçiriləcək tədbirlərlə bağlı təkliflərini 3 gün müddətində hazırlayıb Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə təqdim edilsin.

2. Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinə tövsiyə olunsun ki, 20 Yanvar hadisələrinə tam siyasi-hüquqi qiymət versin. Bu məqsədlə Milli Məclisin xüsusi sessiyasının keçirilməsi məsələsinə baxılsın.

3. Bu fərmandan irəli gələn məsələlərin həlli Nazirlər Kabinetinə tapşırılsın.

**Azərbaycan Respublikasının Prezidenti
Heydər ƏLİYEV**

Bakı şəhəri, 5 yanvar 1994-cü il.

1990-cı İL YANVARIN 20-də BAKIDA TÖRƏDİLMİŞ FACİƏLİ HADİSƏLƏR HAQQINDA

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI MİLLİ MƏCLİSİNİN QƏRARI

1990-cı il yanvarın 19-dan 20-nə keçən gecə Bakı şəhərinə və Azərbaycanın bir neçə rayonuna keçmiş Sovet İttifaqının qoşun hissələri fəvqəladə vəziyyət elan edilmədən yeridilmiş, dinc əhaliyə divan tutulmuş, yüzlərlə insan qətlə yetirilmiş, yaralanmış, itkin düşmüşdür. Sovet ordusunun, xüsusi təyinatlı dəstələrin və daxili qoşunların iri kontingentinin Bakını zəbt etməsi xüsusi qəddarlıq və misli görünməmiş vəhşiliklərlə müşayiət edilmişdir.

Fəvqəladə vəziyyətin tətbiqi əhaliyə elan olunanaqədək hərbi qulluqçular 82 nəfəri amansızcasına qətlə yetirmiş, 20 nəfəri ölümcül yaralamışlar. Fəvqəladə vəziyyət elan edildikdən sonra isə yanvarın 20-də və sonrakı günlərdə Bakı şəhərində 21 nəfər öldürülmüşdür. Fəvqəladə vəziyyətin elan olunmadığı rayonlarda - yanvarın 25-də Neftçalada və yanvarın 26-da Lənkəranda daha 8 nəfər qətlə yetirilmişdir.

Beləliklə, qoşunların qanunsuz yeridilməsi nəticəsində Bakıda və respublika rayonlarında 131 nəfər öldürülmüş, 744 nəfər yaralanmış, 841 nəfər qanunsuz həbs olunmuşdur. **hərbi** qulluqçular tərəfindən 200 ev və mənzil, 80 avtomaşın, o cümlədən təcili yardım maşınları, yandırıcı güllələrin törətdiyi yanğın nəticəsində dövlət əmlakı və şəxsi əmlak məhv edilmişdir. Həlak olanların arasında qadınlar, uşaqlar və qocalar, həmçinin təcili yardım işçiləri və milis nəfərləri olmuşdur. SSRİ Konstitusiyası, Azərbaycan SSR Konstitusiyası kobudcasına pozulmuş, Azərbaycan Respublikasının suveren hüquqları tapdalanmışdır.

Qabaqcadan düşünülmüş hazırlanmış bu təcavüzkarlıq aksiyası Azərbaycan xalqının demokratiya və milli azadlıq uğrunda mübarizəsini boğmaq, xalqı təhqir edərək ona mənəvi zərbə vurmaq məqsədi daşmışdır.

20 Yanvar hadisələri ərəfəsində Sovet İttifaqı Kommunist Partiyasının rəhbərliyinin xalqın mənafeyinə zidd olan siyasəti, Azərbaycanın suverenliyi və ərazi bütövlüyünə qarşı Mərkəzin, şəxsən Mixail Qorbaçovun apardığı qeyri-obyektiv və qərəzli xətt geniş xalq kütlələrinin qəzəbinə səbəb olmuşdur.

Xalq arasında Azərbaycan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin, onun birinci katibi Əbdürrəhman Vəzirovun fəaliyyəti də kəskin etirazlar doğurmuşdur. Respublikada belə bir fikir mövcud olmuşdur ki, Azərbaycanın rəhbərliyi Dağlıq Qarabağ məsələsində Mərkəzlə sövdələşərək öz xalqına qarşı gizli xəyanətəkar planlar həyata keçirir.

Azərbaycan rəhbərləri öz yarıtmaz və yararsız fəaliyyəti ilə xalqla hakimiyyət arasında keçilməz uçurum yaratmışdı. Məhz həmin dövrdə bir neçə ay Bakıda və respublikamızın digər səhər və rayonlarında keçirilmiş izdihamlı mitinqlərdə Azərbaycan rəhbərliyinin istefası tələb olunurdu.

Cəmiyyətdə yaranmış qarşıdurmanın siyasi yollarla tənzimlənməsi üçün Azərbaycan SSR-in rəhbərliyi mövcud imkanlardan istifadə etməmişdir. Hakim dairələrin müxalifətlə apardığı iş siyasi oyun və intriqalar istiqamətində qurulmuş və yarıtmaz olmuşdur. Bir çox taleyüklü məsələnin həllində Azərbaycan rəhbərliyi aciz olmuş, nəticədə respublikada kəskin hakimiyyət böhranı yaranmışdır.

20 yanvara qədər partiya, dövlət orqanları tərəfindən həyata keçirilən tədbirlərin, eləcə də Bakıda gedən ziddiyyətli proseslərin təhlili göstərir ki, yanvar faciəsi qabaqcadan planlaşdırılmış hərbi əməliyyatın nəticəsi olmuşdur. 1989-cu ilin axırından yanvar hadisələrinə kimi respublika rəhbərləri Əbdürrəhman Vəzirov və Ayaz Mütəllibovun imzaları ilə Moskvaya ünvanlanan şifroqramlar buna əsaslı sübutdur. Şifroqramlarda Bakıya əlavə daxili qoşun və Sovet ordusu qüvvələrinin göndərilməsi tələb olunmuşdur. Bu səbəbdən Bakıda hərbi qüvvələrin yerləşdirilməsi və təminatı ilə əlaqədar müxtəlif hazırlıq işləri aparılmış, hadisələrə bir neçə gün qalmış Bakı şəhərinin xəstəxanaları tələsik boşaldılmış, külli miqdarda yaralıların yerləşdirilməsi üçün hazırlıq görülmüş, Sovet ordusu hərbi qulluqçularının ailə üzvləri təcili surətdə Bakı şəhərindən köçürülmüşdür. Beləliklə, hərbi təcavüz və qoşunların yeridilməsi üçün hər cür şərait yaradılmışdır.

Qoşunların Bakıya yeridilməsi kommunist rejimini saxlamaq, milli azadlıq hərəkatını boğmaq məqsədinə xidmət etmişdir. Azərbaycan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsi bürosunun 1990-cı il

yanvarın 14-də keçirilmiş iclasında fəvqəladə vəziyyətin tətbiq edilməsi ilə əlaqədar irəli sürülmüş təkliflər hakimiyyəti itirmək qorxusu ilə bağlı olmuşdur.

1990-cı il yanvarın 15-də Azərbaycan SSR Ali Soveti Rəyasət Heyətinin sədri Elmira Qafarova Moskva şəhərində ezamiyyətdə ikən Azərbaycan SSR Ali Soveti Rəyasət Heyətinin qeyri-qanuni iclasında yetərsay olmadığı halda, Azərbaycan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin birinci katibi Əbdürrəhman Vəzirovun təkidi ilə qəbul edilmiş qərarla Azərbaycanda fəvqəladə vəziyyətin tətbiq edilməsinə razılıq verilmişdir. Bu bir daha təsdiq edir ki, 20 yanvar faciəsi qabaqcadan planlaşdırılmış cinayət aktıdır.

Hüquqi əsası olmadan Bakıda fəvqəladə vəziyyət elan edilməsi, Silahlı Qüvvələrin şəhərə soxulub heç bir müqavimətlə üzləşmədən ağır texnika və məhvədicilə silahlar vasitəsilə dinc əhaliyə qəddarcasına divan tutması Azərbaycan xalqına qarşı cinayət olmuşdur. Bu cəza tədbiri şüurlu surətdə planlaşdırılmış və vəhşicəsinə həyata keçirilmişdir.

Əsas məqsəd Azərbaycanda xalq hərəkətinə zərbə vurmaq, mövcud olan rejimin dağılmasına yol verməmək və istiqlalçılıq uğrunda mübarizə aparacaq qüvvələri məhv etmək olmuşdur.

Azərbaycan xalqına qarşı edilmiş bu təcavüz mərhələ-mərhələ həyata keçirilmişdir: şəhərdə qarətlərlə nəticələnən təxribatlar aparılmış, əhalini tərksilah etmək bəhanəsilə faciə ərəfəsində hətta milis işçilərindən silahlar alınmışdır və s.

Yanvarın 19-da hərbi əməliyyatın növbəti mərhələsi kimi Azərbaycan televiziyasının enerji bloku partladılmış, respublika televiziyası və radiosunun verilişləri tamamilə kəsilmişdir. Faciə baş verən gündən isə digər kütləvi informasiya vasitələrinin fəaliyyəti dayandırılmış, xalq informasiya almaq hüququndan məhrum edilmişdir.

Planlaşdırılmış bu cinayət əməliyyatını həyata keçirmək üçün keçmiş SSRİ müdafiə naziri Dmitri Yazov, daxili işlər naziri Vadim Bakatin və başqa yüksək rütbəli hərbiçilər Bakıya gəlmişdilər.

Keçmiş SSRİ Konstitusiyasının 119-cu maddəsinin 14-cü bəndinin və Azərbaycan SSR Konstitusiyasının 71-ci maddəsinin tələblərinin pozulması ilə qəbul edilmiş "Bakı şəhərində fəvqəladə vəziyyətin tətbiq edilməsi haqqında" SSRİ Ali Soveti Rəyasət Heyətinin fərmanı və bu fərmanın artıq fəvqəladə vəziyyət tətbiq edildikdən və yüzlərlə insanın qanı axıdıldıqdan sonra elan edilməsi həmin hərbi-siyasi aksiyanın Sovet İttifaqı Kommunist Partiyasının və Sovet dövlətinin rəhbərliyi, şəxsən Mixail Qorbaçov tərəfindən Azərbaycan xalqına qarşı törədilmiş cinayət və açıq təcavüz olduğunu təsdiq edir.

Azərbaycan üçün belə bir faciəli gündə Azərbaycan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin birinci katibi Əbdürrəhman Vəzirov xalqa qarşı xəyanətkarlıq yolu tutaraq yanvarın 19 və 20-də öz iş yerində olmaq əvəzinə yanvarın 19-nu Dövlət Təhlükəsizliyi Komitəsinin binasında DTK sədri Vaqif Hüseynovla birlikdə keçirmişdir. Sonra o, gizli surətdə SSRİ Müdafiə Nazirliyinin Bakıda yerləşən hərbi qərargahına getmiş, yanvarın 20-nə keçən gecə həmin qərargahda Dmitri Yazovla və Vadim Bakatinlə birlikdə hərbi əməliyyata rəhbərlik etmişdir. Nəhayət, yanvarın 21-də yalnız öz şəxsi təhlükəsizliyini təmin etmək üçün gizli şəkildə hərbi təyyarə ilə Moskvaya qaçmışdır.

Öz hakimiyyətini nəyin bahasına olursa-olsun qoruyub saxlamaq məqsədi güdən keçmiş Azərbaycan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin birinci katibi Əbdürrəhman Vəzirov bu ağır cinayətin bilavasitə təşkilatçısı və iştirakçısı olmuşdur. Azərbaycan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin ikinci katibi Viktor Polyaniçko, Azərbaycan SSR Nazirlər Sovetinin sədri Ayaz Mütəllibov, Azərbaycan SSR Dövlət Təhlükəsizliyi Komitəsinin sədri Vaqif Hüseynov tutduğu vəzifə və səlahiyyətlərinə görə həmin cinayətin birbaşa iştirakçıları olmuşlar.

Azərbaycan SSR Ali Soveti Rəyasət Heyətinin sədri Elmira Qafarova, Azərbaycan Kommunist Partiyası Bakı şəhər Komitəsinin birinci katibi Müslüm Məmmədov sovet imperiyasının qoşun hissələrinin Bakı şəhərinə yeridilməsi ilə əlaqədar heç bir konkret tədbir görmədiklərinə və vətəndaşların təhlükəsizliyini təmin etmədiklərinə görə yüksək vəzifəli şəxslər kimi öz üzərinə düşən məsuliyyətin öhdəsindən gəlməmişlər.

Azərbaycan SSR kommunist rəhbərliyinin xəyanətkar siyasəti nəticəsində törədilmiş ağır cinayət azadlıqsevər Azərbaycan xalqının iradəsini qıra bilməmiş, onu daha da qəzəbləndirmişdir. Xalqın Sov. İKP və mövcud rejimə qarşı nifrəti son həddə çatmış, Sov. İKP üzvləri kütləvi şəkildə partiya biletlərini ataraq onun sıralarını tərk etmişlər.

Azərbaycan xalqını dəhşət və müsibətə düşürən 20 yanvar faciəsi bütün dünyada əks-səda doğurmuş, mütərəqqi qüvvələrin qəzəb və hiddətinə səbəb olmuşdur. Bir çox ölkələrin radiostansiyaları da yanvar faciəsi haqqında hərtərəfli informasiya verir və imperiya qüvvələrini lənətləyirdi.

Sivilizasiyalı dövlətlərin təcrübəsindən fərqli olaraq Azərbaycanın siyasi rəhbərliyi nəinki istefaya getməmiş, hətta belə bir məqamda susmağı daha üstün tutmuşdur. Xalqın şəhidlər verdiyi faciəli

günlərdə o bu faciəyə rəsmi bəyanatla münasibətini bildirməmiş, xalqın qəzəbindən qorxaraq şəhidlərin dəfn mərasimində iştirak etməmiş, yas içində olan xalqına başsağlığı belə verməmişdir. Bu cür şəraitdə Elmira Qafarovanın bəyanatı xalqda ümid və inam oyatmışdı. Lakin Mərkəzin siyasi xəttini həyata keçirən Azərbaycan rəhbərliyi sonrakı fəaliyyətində bu bəyanatı müdafiə etməmişdir.

Xalqın tələbi və bir qrup deputatın təşəbbüsü ilə 1990-cı il yanvarın 22-də çağırılan Azərbaycan SSR Ali Sovetinin fəvqəladə sessiyasında respublikanın əksər siyasi və dövlət rəhbərləri iştirak etməmişlər. Azərbaycanın həyatında baş vermiş dəhşətli yanvar faciəsi ilə bağlı sessiyaya respublika rəhbərlərinin gəlməmələri onların xalqın taleyinə biganə qaldıqlarını, törədilmiş cinayətdə bu və ya digər dərəcədə iştirak etdiklərini göstərmişdir.

Buna baxmayaraq, sessiya yanvar hadisələrinə qiymət verməyə cəhd göstərmiş, bir sıra sənədlər qəbul etmişdir. Həmin sessiya SSRİ Ali Sovetinə, müttəfiq respublikaların Ali Sovetlərinə, dünyanın bütün ölkələrinin parlamentlərinə, Birləşmiş Millətlər təşkilatına, eləcə də Azərbaycan SSR-də yaşayan bütün millət və xalqlara müraciətlər qəbul etmişdir. Elə bu iclasda da hadisələrə hüquqi qiymət verilməsi məsələsi qaldırılmış və Deputat istintaq komissiyası yaradılmışdır.

Belə bir ekstremal vəziyyətdə keçirilmiş sessiyanın qəbul etdiyi qərarlar Azərbaycan siyasi rəhbərliyi tərəfindən yerinə yetirilməmiş, sessiyanın qərarına zidd olaraq fəvqəladə vəziyyət Bakı şəhərində dərhal ləğv edilməmişdir. Ali Sovetin materiallarından bəlli olur ki, Mərkəz Bakıda fəvqəladə vəziyyətin tətbiqindən cəmi ay yarım sonra onun ləğv edilməsinə razı olmuşdur. Respublika rəhbərliyi isə fəvqəladə vəziyyətin ləğvinin guya ki, cəmiyyətdə qarşıdurmaya səbəb olacağından qorxaraq onu ləğv etməkdən imtina etmişdir.

1991-ci il fevralın 9-da keçirilmiş Azərbaycan SSR Ali sovetinin sessiyasında onun Rəyasət Heyətinin sədri Elmira Qafarova deputatların tələblərinə cavab olaraq demişdir: "... bu qərar martın 5-də ittifaq sessiyasında müzakirə olunduqda biz Qorbaçov yoldaşla görüşdük. Bu məsələni onun qarşısında qaldırdım. O, bizə cavab verdi ki, sabahdan mən fəvqəladə vəziyyəti Bakıdan götürürəm. Mən dedim ki, bizə vaxt verin. Ayaz Niyazoviçə zəng çaldım, sonra da Bakıya qayıtdıqda bu məsələni müzakirə etdik. Elə bilirəm ki, biz fəvqəladə vəziyyəti Bakıdan götürə bilməzdik. Çünki vətəndaş müharibəsi baş verə bilərdi".

Fəvqəladə vəziyyət yalnız 1991-ci il avqustun 30-da Ayaz Mütəllibovun prezident seçkiləri ərəfəsində ləğv olunmuşdur. Beləliklə, hakimiyyəti qan bahasına əlində saxlayan iqtidar yalnız fəvqəladə vəziyyət mexanizmi vasitəsilə respublikanı idarə edə biləcəyini başa düşərək, onu son anlara qədər saxlamağa cəhd göstərmişdir.

SSRİ Ali Sovetinin 1990-cı il mart ayında keçirilən üçüncü sessiyası Bakıdakı yanvar hadisələrinə siyasi qiymət vermək əvəzinə çox müəmmalı bir qərar qəbul etmişdir: "Azərbaycan SSR-də və Ermənistan SSR-də vəziyyət və həmin regionda şəraiti normallaşdırmaq tədbirləri haqqında". SSRİ Ali Soveti həmin qərarla Azərbaycan SSR Ali Sovetinin Deputat istintaq komissiyasının gəldiyi nəticələri nəzərə alaraq 20 yanvarda törədilmiş cinayətlərin təhqiqi və istintaqı haqqında SSRİ Prokurorluğuna, SSRİ Dövlət Təhlükəsizliyi Komitəsinə və SSRİ Daxili İşlər Nazirliyinə göstəriş vermişdir. Artıq 1990-cı il dekabrın 20-də SSRİ Baş hərbi prokurorluğu hərbi qulluqçuların 20 yanvarda Bakıda baş vermiş hadisələrlə bağlı əməllərində cinayət tərkibi görməyərək işə xitam vermişdir. Beləliklə, SSRİ Ali Soveti əslində 20 yanvar faciəsinə siyasi və hüquqi qiymət verməkdən imtina etmişdir.

Azərbaycan xalqının 20 yanvar faciəsi ilə əlaqədar Mərkəzin bu ikiüzlü mövqeyinə və ədalətsiz qərarına Azərbaycanın siyasi rəhbərliyi öz münasibətini bildirməmişdir. Digər tərəfdən, respublika Ali Soveti ali hakimiyyət orqanı olsa da, əslində mövcud olan təcrübəyə görə o, respublika Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin göstərişlərinin dinməz icraçısı idi. Ona görə də özünün 1990-cı il yanvarın 22-dən sonra olan fəaliyyətində o, bu ağır cinayətin mahiyyətinin açılması üçün müstəqil qəti addım atmamışdır.

1990-cı il yanvarın 24-dən 25-nə keçən gecə Azərbaycan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin təşkilatı məsələyə həsr olunmuş Plenumu keçirilmişdir. Plenumda iştirakçıların təzyiqli altında gündəliyə respublikada siyasi vəziyyətlə əlaqədar məsələ salınmış, Bakı şəhərində 1990-cı il yanvarın 19-20-də fəvqəladə vəziyyətin tətbiqinin səbəblərini təhqiq etmək üçün Əfrand Daşdəmirovun sədrliyi ilə komissiya yaradılmışdır. Həmin komissiyaya fəvqəladə vəziyyətin tətbiqi ilə bağlı bütün kompleks məsələləri öyrənmək və növbəti Plenuma təqdim etmək tapşırığı verilmişdir.

Yaranmış vəziyyətlə əlaqədar məsələnin plenumun gündəliyinə salınmasına baxmayaraq, respublika kommunistlərinin ali orqanı faciəyə siyasi qiymət verməmiş, ümumiyyətlə, heç bir bəyanatla çıxış etməmişdir. Mərkəzi Komitənin faciəyə bu cür münasibəti sonralar yeritdiyi siyasətdə də öz əksini tapmışdır.

Azərbaycan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin 1990-cı il martın 31-də keçirilmiş Plenumunda Əfrand Daşdəmirovun sədr olduğu komissiyanın işi haqqında məlumat dinlənilmiş və işin davam etdirilməsi barədə qərar qəbul edilmişdir. Sonra isə heç bir müvafiq qərar olmadan komissiya öz işini dayandırmışdır. Nəticədə Mərkəzi Komitə qanlı yanvar hadisələrinin siyasi və hüquqi qiymətini verməkdən tamamilə boyun qaçırılmışdır.

Mərkəzi Komitənin komissiyasının ilkin məlumatında göstərilir ki, fəvqəladə vəziyyət haqqında qərarın qəbul edilməsində Azərbaycan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin keçmiş birinci katibi Əbdürrəhman Vəzirovun rolunu müəyyənləşdirmək mümkün olmamışdır. 1990-cı il yanvarın 22-də Azərbaycan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin ilk partiya təşkilatı Əbdürrəhman Vəzirovu Sov. İKP sıralarından kənarlaşdırmış və Azərbaycan xalqına qarşı etdiyi cinayətlərə görə onun qanun qarşısında məsuliyyəti məsələni qaldırmışdır. Lakin Azərbaycan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin Plenumu prinsipsizlik göstərərək partiya təşkilatının qərarına etinasız yanaşmış, Əbdürrəhman Vəzirova yalnız, şiddətli töhmət verməklə və onu Mərkəzi Komitənin tərkibindən xaric etməklə kifayətlənmişdir.

Hadisələrə heç bir siyasi qiymət verməyən Azərbaycan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsi, onun bürosu və yeni birinci katib seçilməklə Azərbaycanın bu ağır dövüründə respublikada siyasi rəhbərliyi öz üzərinə götürmüş Ayaz Mütəllibov cinayətin mahiyyətini və səbəbkarlarını pərdələmək xəttini müntəzəm və ardıcıl surətdə həyata keçirmişlər.

20 yanvar faciəsinin iştirakçılarından biri olmuş Ayaz Mütəllibov xalqına qarşı növbəti xəyanət edərək, 1991-ci il martın 9-da keçirilmiş Azərbaycan SSR Ali Sovetinin sessiyasına təzyiq göstərmiş, SSRİ-nin saxlanması ilə əlaqədar ümumittifaq referendumunda Azərbaycan SSR-in iştirak etməsi haqqında qərarın qəbul edilməsinə nail olmuş, nəticədə Azərbaycan xalqını ona qarşı ən ağır cinayət törətmiş sovet imperiyasının tərkibində qalmağa sövq etmişdir.

Azərbaycan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin, onun birinci katibi Ayaz Mütəllibovun bu siyasi xətti Deputat istintaq komissiyasının fəaliyyətinə də təsir göstərmişdir.

1990-cı il fevralın 11-də Deputat istintaq komissiyası özünün ilk bəyanatını vermişdir. Lakin bu bəyanat Azərbaycan SSR Ali Sovetinin həmin il yanvarın 22-də keçirilmiş fəvqəladə sessiyasında qəbul etdiyi qərarların çərçivəsindən kənara çıxmamışdır. O zaman, Azərbaycanda yaranmış faciəli vəziyyət Deputat istintaq komissiyasından qısa bir müddətdə 20 yanvar faciəsinə siyasi qiymət verilməsini, cinayətin təşkilatçılarının və iştirakçılarının aşkar edilməsini və bunların Ali Sovetin müzakirəsinə verilməsini tələb edirdi. Bunu etmək üçün bütün imkanlar var idi.

Törədilmiş cinayət və onun nəticələri göz qabağında idi, cinayətin təşkilatçılarının Sovet İttifaqı və Azərbaycan SSR siyasi rəhbərliyinin olduğu artıq ictimaiyyətə məlum idi. Amma Deputat istintaq komissiyası süründürməçiliyə yol verərək, öz rəyini yalnız faciədən iki il sonra, yəni Sovet İttifaqı Kommunist Partiyası ləğv olunduqdan, Sovet dövləti süqut etdikdən sonra Ali Sovetin Milli Şurasına təqdim etmişdir. Komissiyanın rəyi törədilmiş cinayətin ciddiliyinə baxmayaraq səthi səciyyə daşmış, mahiyyət etibarilə məlum olan ümumi xarakterli fikir və ifadələrdən ibarət olmuşdur.

Həmin sənəddə faciənin qiyməti onun əhəmiyyətinə uyğun səviyyədə verilməmiş, artıq mövcud olmayan Sovet dövləti və hökuməti rəhbərliyinin təqsirkar olduğu göstərildiyi halda, Azərbaycan rəhbərliyinin məsuliyyətinin üstündən keçməyə cəhd edilmişdir. Sübut etməyə ehtiyac yoxdur ki, belə nəticələrə gəlmək üçün heç də iki il vaxt gerek deyildi.

Deputat istintaq komissiyasının işində və rəyində olan bu nöqsanlara baxmayaraq təqdim edilmiş rəydə əks olunmuş faktik material və bəzi nəticələr 20 yanvar faciəsinə dolğun və siyasi qiymət vermək üçün Milli Şuraya imkan yaradırdı. Lakin Milli Şura 20 yanvar hadisələrinə qiymət vermək əvəzinə 1992-ci il yanvarın 19-da qəbul etdiyi qərarı ilə Deputat istintaq komissiyasının rəyini qənaətbəx hesab edib onu təsdiq etməklə kifayətlənmişdir.

Beləliklə, 20 yanvar faciəsi Azərbaycan Respublikasının ali qanunvericilik orqanının qərarında öz siyasi-hüquqi qiymətini tapmamışdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, respublikada kommunist rejimi mövcud olduğu zaman 20 yanvar faciəsinə siyasi qiymət verilməsini dəfələrlə tələb edən Azərbaycan Xalq Cəbhəsi hakimiyyətdə olduğu bir ildən çox müddətdə (Azərbaycan Respublikasının sabiq Prezidenti Əbülfəz Elçibəy, Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin sabiq sədri İsa Qəmbərov) faciəyə siyasi qiymət vermək üçün öz imkanlarından istifadə etməmişdir.

Beləliklə, Azərbaycan SSR Ali Soveti fəvqəladə sessiyasının 1990-cı il 22 yanvar tarixli qərarı istisna olmaqla Qanlı yanvar hadisələrinin qiyməti dövlət səviyyəsində qəbul edilən heç bir qərar, bəyanat və digər rəsmi sənədlərdə öz əksini tapmamışdır.

Deputat istintaq komissiyasının topladığı faktik materiallar respublikanın hüquq-mühafizə orqanlarına bu cinayətin istintaqı üçün şərait yaratsa da, onlar konkret əməli işlər görməmişlər.

Hadisələrdən ötən dörd il ərzində keçmiş SSRİ-nin və Azərbaycanın rəhbərliyi tərəfindən xalqa qarşı törədilmiş ən ağır cinayət açılmamış qalmışdır.

1990-cı il yanvarın 20-də Bakıda törədilmiş faciəli hadisələrə indiyə qədər tam siyasi-hüquqi qiymət verilməməsi Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin “20 yanvar faciəsinin dördüncü ildönümünün keçirilməsi haqqında” 1994-cü il 5 yanvar tarixli Fərmanında göstərilmiş və bununla əlaqədar Milli Məclisin xüsusi iclasının keçirilməsi tövsiyə olunmuşdur.

Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisində bu məsələyə baxılarkən yaradılmış redaksiya komissiyası tərəfindən Ali Sovetdə, Prezident Aparatında, Azərbaycan Respublikasının Prokurorluğunda, Milli Təhlükəsizlik Nazirliyində, Daxili İşlər Nazirliyində, Baş Arxiv İdarəsində olan materiallar və Deputat istintaq komissiyasının rəyi nəzərdən keçirilmişdir.

Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi 20 yanvar hadisələrinə siyasi-hüquqi qiymət verilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin tövsiyəsini qəbul edərək və məsələnin müzakirəsi zamanı söylənmiş fikir və mülahizələri, habelə əldə edilmiş faktları nəzərə alaraq **qərara alır**:

1. Azərbaycanda vüsət tapmış milli azadlıq hərəkatını boğmaq, demokratik və suveren bir dövlət yaratmaq amalı ilə ayağa qalxan xalqın inam və iradəsini qırmaq, milli mənliliyini alçaltmaq və belə bir yola qədəm qoyan hər hansı xalqa sovet hərbi maşınının gücünü nümayiş etdirmək məqsədilə 1990-cı il yanvarın 20-də Sovet Silahlı Qüvvələrinin Bakı şəhərinə və respublikanın bir neçə rayonuna yeridilməsi, nəticədə haqq və ədalətin müdafiəsi naminə küçələrə çıxmış silahsız adamların qəddarcasına qətlə yetirilməsi Azərbaycan xalqına qarşı totalitar kommunist rejimi tərəfindən hərbi təcavüz və cinayət kimi qiymətləndirilsin.

2. İşğalçılıq siyasəti ilə Azərbaycanın suverenliyinə qəsd etmiş, xalq hərəkatını boğmaq üçün bədnam kommunist ideologiyası libasında köhnə imperiya iddialarını həyata keçirmək məqsədilə 20 yanvar faciəsinə təşkil etmiş Sovet İttifaqı Kommunist Partiyası, Sovet dövləti və hökuməti rəhbərliyinin, şəxsən Mixail Qorbaçovun Azərbaycan xalqına qarşı ağır cinayət törətdiyi qeyd olunsun.

3. Xalqa qarşı törədilən hərbi təcavüzə görə məsuliyyət eyni zamanda Azərbaycan Kommunist Partiyası rəhbərliyinin üzərinə düşür. Xalqın azadlıq hərəkatını boğmaq məqsədilə Sovet qoşunlarının Azərbaycana çağırılmasına və xalqa qarşı yönəldilməsinə razılıq verən, vətəndaşların əmin-amanlığını təmin etməyən, hakim mövqelərini qorumaq naminə öz xalqının qanının axıdılmasına yol verən Əbdürrəhman Vəzirovun təcavüzün birbaşa təşkilatçısı və iştirakçısı olduğu, Ayaz Mütəllibovun, Viktor Polyaniçkonun, Vaqif Hüseynovun bu cinayətdə bilavasitə iştirak etdikləri, bununla da, Azərbaycan xalqına xəyanət etdikləri qeyd olunsun.

4. Azərbaycan SSR Ali Soveti Rəyasət Heyətinin sədri Elmira Qafarovanın, Azərbaycan Kommunist Partiyası Bakı Şəhər Komitəsinin birinci katibi Müslüm Məmmədovun sovet imperiyasının qoşun hissələrinin Bakı şəhərinə yeridilməsi ilə əlaqədar heç bir konkret tədbir görmədiklərinə və vətən-daşların təhlükəsizliyini təmin etmədiklərinə görə yüksək vəzifəli şəxslər kimi siyasi məsuliyyət daşıdıqları qeyd edilsin.

5. Azərbaycan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsi Plenumunun qərarı ilə yaradılmış komissiyanın (sədr - Əfrand Daşdəmirov) yanvar faciəsinin mahiyyətini və əsl səbəbkarlarını xalqdan gizlətmək və cinayəti ört-basdır etmək məqsədi daşıdığı qeyd olunsun.

6. Qeyd edilsin ki, Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin Deputat istintaq komissiyası (sədr - Midhət Abasov, sədr müavini - Tamerlan Qarayev) 20 yanvar faciəsinin təhqiqi üçün müəyyən iş aparmış, lakin süründürməçiliyə yol verərək siyasi konyunktura naminə bəzi şəxslərin təqsirinin üstündən keçməklə, respublikanın rəhbərliyinə yarımaq məqsədi güdmüşdür. Yanvar hadisələrinə siyasi - hüquqi qiymət verilməsi ilə bağlı Komissiyanın çıxardığı nəticələr kifayətləndirici hesab edilməsin.

7. Qeyd olunsun ki, Ali Sovetin Milli Şurası və sonralar Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi Azərbaycan xalqının həyatında baş vermiş 20 yanvar faciəsinə öz münasibətini bildirməmiş və yalnız Deputat istintaq komissiyasının işinin yekunlarını qənaətbəxş hesab etməklə kifayətlənmişdir.

8. 1990-cı il 20 yanvar hadisələrindən ötən dörd il ərzində respublika hüquq mühafizə orqanlarının keçmiş rəhbərlərinin bu cinayətin istintaqı ilə bağlı fəaliyyəti yarıtmaz hesab edilsin. Qeyd edilsin ki, Bakı şəhərində, eləcə də Azərbaycanın bir neçə rayonunda yüzlərlə insanın həlak olması və yaralanması ilə nəticələnmiş Qanlı yanvarın əsl təqsirkarlarının üzə çıxarılmasına və son dörd il ərzində bu faciənin mahiyyətinin açılmasına maneçilik edən şəxslərin müqəssirlik dərəcəsinin müəyyənləşdirilməsində hüquq mühafizə orqanlarının fəaliyyəti qeyri-qənaətbəxş olmuşdur.

Azərbaycan Respublikasının Baş prokuroruna tapşırılsın ki, bu işin qısa müddətdə başa çatdırılmasını və təqsirli şəxslərin qanunla nəzərdə tutulmuş qaydada məsuliyyətə cəlb olunmasını təmin etsin.

9. Yanvar faciəsinin Azərbaycan xalqının tarixində böyük siyasi əhəmiyyət kəsb etdiyini nəzərə alaraq, habelə Azərbaycanın azadlığı uğrunda şəhid olanların xatirəsini əbədiləşdirmək məqsədilə Bakı şəhərində xatirə kompleksi yaradılsın.

Bakı şəhəri, 29 mart 1994-cü il.

20 YANVAR FACİƏSİNİN 10-cu İLDÖNÜMÜ HAQQINDA

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI PREZİDENTİNİN FƏRMANI

1990-cı il yanvarın 20-də Azərbaycan xalqına qarşı ağır cinayət törədilmişdir. Azərbaycanın ərazi bütövlüyünün pozulması cəhdlərinə, keçmiş SSRİ rəhbərliyinin Azərbaycan xalqına qarşı apardığı ədalətsiz və qərəzli siyasətə, yerli rəhbərliyin yarıtmaz fəaliyyətinə etiraz əlaməti olaraq küçələrə çıxmış dinc əhaliyə divan tutmaq məqsədilə Bakıya və respublikanın bir neçə rayonuna qanunsuz olaraq sovet qoşun hissələri yeridildi. Görünməmiş qəddarlıqla həyata keçirilən cəza tədbirləri nəticəsində Azərbaycanın yüzlərlə günahsız vətəndaşı yaralandı və qətlə yetirildi. Bununla Azərbaycan xalqına qarşı kütləvi terror aktı həyata keçirildi.

20 Yanvar hadisələri ərəfəsində Sovet İttifaqı Kommunist Partiyası rəhbərliyinin xalqın mənafeyinə zidd siyasəti, Azərbaycanın suverenliyi və ərazi bütövlüyünə qarşı Mərkəzin apardığı qeyri-obyektiv və qərəzli xətt respublika əhalisinin hədsiz qəzəbinə səbəb oldu. O zamankı Azərbaycan rəhbərliyinin xüsusilə Dağlıq Qarabağ məsələsində Mərkəzlə sövdələşməsi respublikada kəskin etirazlar doğurdu.

1987-ci ildən başlayaraq ortaya atılan qondarma Dağlıq Qarabağ problemi Azərbaycan xalqı tərəfindən elə ilk günlərdən respublikanın ərazi bütövlüyünə qarşı, vətəndaşların konstitusiyaya hüquqlarının pozulmasına yönəldilmiş bir cəhd kimi qəbul olundu. Lakin sərhədlərimizin toxunulmazlığı müxtəlif səviyyəli dövlət qurumları tərəfindən rəsmən dəfələrlə təsdiq edilsə də, Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətinin Azərbaycanın tərkibindən çıxarılması məqsədini güdən siyasət mərhələ-mərhələ həyata keçirilirdi.

Hələ 1988-ci ilin martında Sovet İttifaqı Kommunist Partiyasının Mərkəzi Komitəsi və SSRİ Nazirlər Soveti Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətinin sosial-iqtisadi inkişafının sürətləndirilməsi haqqında xüsusi bir qərar qəbul edərək, əslində Dağlıq Qarabağın Azərbaycan SSR-in tabeliyindən çıxarılmasının təməlini qoydu. Heç bir obyektiv əsasla istinad etməyən, qondarma səbəblərlə qəbul edilmiş bu qərarla Dağlıq Qarabağa müstəsna hüquqlar verildi, külli miqdarda vəsait ayrıldı, Vilayətin bir çox məsələlərinin həlli birbaşa İttifaq nazirlik və qurumlarına həvalə edildi. Azərbaycan SSR Ali Sovetinin 17 iyun 1988-ci il tarixli qərarında isə qeyd olunurdu ki, Mərkəzin həmin qərarı ilə həyata keçirilən tədbirlər “Muxtar Vilayətin məhsuldar qüvvələrinin inkişafının sürətləndirilməsi, onun istər erməni və azərbaycanlı əhalisinin, istərsə də başqa millətlərinin iqtisadi və mənəvi tələbatının ödənilməsi üçün əlverişli şərait yaradır”.

Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətini Azərbaycanın tabeliyindən çıxarmaq yolunda Mərkəzin atdığı növbəti addım SSRİ Ali Soveti Rəyasət Heyətinin Muxtar Vilayətdə Xüsusi İdarəetmə Forması yaratmaq haqqında 1989-cu il yanvarın 12-də verdiyi fərman oldu. Dağlıq Qarabağın idarə olunması Mərkəzin nümayəndəsi A. İ. Volskinin başçılığı ilə yaradılmış Xüsusi İdarəetmə Komitəsinə həvalə edildi. Bu, faktiki olaraq Dağlıq Qarabağın Azərbaycan SSR-in tərkibindən çıxarılması demək idi.

SSRİ rəhbərliyi qəbul etdiyi rəsmi sənədlərində belə bir təsəvvür yaratmağa çalışırdı ki, o, regionda yaranmış vəziyyəti normallaşdırmaq üçün atdığı addımlarda həm Azərbaycana, həm də Ermənistanına münasibətdə paritetik mövqeyindən çıxış edir. Halbuki Mərkəzin Azərbaycana, azərbaycanlılara qarşı qərəzli münasibəti açıq-aşkar göz qabağında idi. Azərbaycanlılar hələ 1988-ci ildən əvvəl də SSRİ-nin mərkəzi kütləvi informasiya vasitələrində və Ermənistanın müxtəlif mətbu orqanlarında məqsədyönlü şəkildə həyata keçirilən ideoloji təcavüzə məruz qalırdılar. “Mənfi azərbaycanlı obrazı” yaratmaq həmin kampaniyanın əsas məqsədi idi. Bu, 1988-ci ildə Ermənistan SSR-də, eləcə də Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətində başlanmış kütləvi etnik təmizləmə əməliyyatının hazırlıq mərhələsi hesab edilə bilər. Ermənistanda yaşayan azərbaycanlıların misli görünməmiş qəddarlıqla ata-baba yurdlarını tərk etməyə məcbur edilmələri zamanı neçə-neçə soydaşımız, o cümlədən qocalar, qadınlar və uşaqlar qətlə yetirildi. SSRİ-nin rəsmi dövlət qurumları, hüquq-mühafizə orqanları və kütləvi informasiya vasitələri Dağlıq Qarabağ probleminə olduqca böyük diqqət yetirdiyi halda, Azərbaycan xalqının böyük faciəsi tam sükutla müşayiət olundu. Azərbaycan rəhbərliyinin bu məsələdə tutduğu laqeyd mövqe isə öz xalqına qarşı əsl cinayət idi.

Ermənistan SSR Ali Soveti Azərbaycan rəhbərliyinin bu mövqeyindən “cəsarətlənərək” 1989-cu il dekabrın 1-də Dağlıq Qarabağın Ermənistan SSR ilə birləşməsi haqqında qərar qəbul etdi. 20 Yanvar hadisələrinə bir neçə gün qalmış, yəni 1990-cı il yanvarın 15-də isə SSRİ Ali Soveti Rəyasət Heyətinin “Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətində və bəzi digər rayonlarda fəvqəladə vəziyyətin elan olunması haqqında” fərmanı isə əslində azərbaycanlıların Dağlıq Qarabağdakı ev-əşiklərinə qayıtmaq ümidlərinə də son qoydu. Fərmanın başlığından göründüyü kimi, Muxtar Vilayətin və “bəzi digər rayonların” kimə mənsub olması məsələsi də artıq sual altına qoyulurdu.

Mərkəzin Azərbaycana qarşı qərəzli siyasət yeritməsi, respublika rəhbərliyinin xalqın taleyinə açıq-aşkar laqeydlik nümayiş etdirməsi geniş xalq kütlələri içərisində qəzəb və etirazlara səbəb olurdu. Onlar get-gedə daha aydın şəkildə dərk edirdilər ki, Azərbaycan rəhbərliyi respublikanın, xalqın taleyi ilə bağlı gedən oyunların qarşısını almaqda acizlik və qətiyyətsizlik göstərir, bəlkə də rəhbər mövqelərini qoruyub saxlamaq üçün Mərkəzlə sövdələşərək xalqa qarşı gizli xəyanətəkar planlar həyata keçirir. Xalqın bürün məsuliyyəti öz üzərinə götürməkdən, bu xəyanətəkar planların həyata keçirilməsinin qarşısını almaq üçün ayağa qalxmaqdan başqa bir yolu qalmamışdı.

SSRİ rəhbərliyi də respublikada haqq-ədalətin bərqərar edilməsi uğrunda səsini qaldıran xalqa açıq divan tutmaq yolunu seçdi. Sovet ordusunun, xüsusi təyinatlı dəstələrin və daxili qoşunların iri kontingentinin 1990-cı il yanvarın 20-də fəvqəladə vəziyyət elan edilmədən Bakını zəbt etməsi xüsusi qəddarlıq və misli görünməmiş vəhşiliklərlə müşayiət edildi.

Ayağa qalxan xalqın inam və iradəsini qırmaq, milli mənliliyini alçaltmaq və sovet hərbi maşınının gücünü nümayiş etdirmək məqsədilə həyata keçirilmiş 20 Yanvar faciəsi totalitar kommunist rejiminin Azərbaycan xalqına qarşı hərbi təcavüzü və cinayəti idi.

Törədilmiş cinayət və onun nəticələri göz qabağında olduğu halda respublika rəhbərliyi baş vermiş faciənin mahiyyətini hər vasitə ilə ört-basdır etməyə cəhd göstərmişdir. Xalqın tələbi və bir qrup deputatın təşəbbüsü ilə Azərbaycan SSR Ali Sovetinin 1990-cı il yanvarın 22-də Yanvar faciəsi ilə bağlı çağırılmış sessiyasına respublikanın əksər siyasi və dövlət rəhbərlərinin gəlməməsi isə onların xalqın taleyinə biganə qaldıqlarını, törədilmiş cinayətdə bu və ya digər dərəcədə iştirak etdiklərini bir daha təsdiq etmişdir. Respublika rəhbərliyi hətta şəhidlərin dəfn mərasiminə gəlməyi belə lazım bilməmişdir.

20 Yanvar hadisələrinə siyasi qiymət verilməsi tələbi ilə dəfələrlə çıxış edən Azərbaycan Xalq Cəbhəsi də hakimiyyətdə olduğu dövrdə faciəyə siyasi qiymət vermək üçün öz imkanlarından istifadə etməmişdir. Beləliklə, hadisələrdən uzun müddət keçsə də, keçmiş SSRİ-nin və Azərbaycanın rəhbərliyi tərəfindən xalqa qarşı törədilmiş ağır cinayət açılmamış qalmışdı.

Hələ Azərbaycanda sovet hakimiyyəti mövcud olduğu dövrdə 20 Yanvar faciəsi ilə bağlı olan və geniş xalq kütlələri tərəfindən yığılıb Dövlət İstintaq Komissiyasına təhvil verilmiş konkret dəlil və sübutlar qəsdən Azərbaycandan çıxarılıb aparılmışdı. O dövrdə Azərbaycanın prokurorluq və hüquq - mühafizə orqanları müvafiq istintaq tədbirləri həyata keçirməmiş, hətta əksinə, 20 Yanvar faciəsi ilə bağlı bir sıra məxfi sənədlər, o cümlədən mühüm arxiv sənədləri bütövlüklə və ya qismən məhv edilmişdi.

SSRİ-nin digər bölgələrində, o cümlədən Tbilisidə və Baltikyanı ölkələrdə baş vermiş hadisələr sovet rəhbərliyi, xalq deputatları qurultayı səviyyəsində müzakirə edilsə də, 20 Yanvar faciəsi zamanı baş vermiş hadisələr şüurlu şəkildə təhrif edilərək yanlış yozuma və unutkanlığa məhkum edilmişdi.

Yalnız 1994-cü ildə 20 Yanvar hadisələrini lazımınca qiymətləndirmək yolunda ciddi addımlar atılmışdır. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 5 yanvar 1994-cü il tarixli fərmanı ilə Milli Məclisə 20 Yanvar hadisələrinə tam siyasi-hüquqi qiymət verməsi tövsiyə olunmuşdur. Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi həmin məsələyə xüsusi sessiya həsr edərək bir neçə gün davam edən iclaslarında Yanvar hadisələrinin əsl səbəblərini açıqlamış, həqiqi günahkarları aşkar etmişdir. 1990-cı il yanvarın 20-də törədilmiş faciəli hadisələrə Milli Məclisin 29 mart 1994-cü il tarixli qərarı ilə siyasi-hüquqi qiymət verilmişdir.

XX əsr tarixində totalitarizmin törətdiyi ən qanlı terror aktlarından biri olan 20 Yanvar faciəsində Azərbaycan xalqına qarşı işlədilmiş cinayət əslində bəşəriyyətə, humanizmə, insanlığa qarşı həyata keçirilmiş dəhşətli bir əməldir. Həmin cinayəti törədənlər indiyədək öz cəzalarını almamışlar. Xalqımız əmindir ki, müqəssirlər tarix, bəşəriyyət, eləcə də Azərbaycan xalqı qarşısında cavab verməli olacaqlar.

Azərbaycan xalqı 20 Yanvarda hərbi, siyasi, mənəvi təcavüzə məruz qalsa da, öz tarixi qəhrəmanlıq ənənələrinə sadıq olduğunu, Vətənin azadlığı və müstəqilliyi naminə ən ağır sınaqlara sinə gərmək, hətta şəhid vermək əzmini bütün dünyaya nümayiş etdirdi. 1990-cı ilin Qanlı Yanvarında Azərbaycanın azadlığı və müstəqilliyi uğrunda şəhidlik zirvəsinə ucalmış Vətən övladları özlərinin fədakarlığı, şəhidliyi ilə xalqımızın qəhrəmanlıq salnaməsinə parlaq səhifə yazdılar. Bu gün də Azərbaycan xalqı onun milli mənliliyini qorumaq üçün öz canlarından keçməyə hazır olan övladları ilə fəxr edir.

Azərbaycanın azadlığı uğrunda qəhrəmancasına həlak olmuş vətəndaşlarımızın əziz xatirəsini 20 Yanvar faciəsinin 10-cu ildönümü ərəfəsində dərin hüznlə yad edərək **qərara alıram:**

1. Qanlı Yanvar faciəsinin Azərbaycan tarixində qəhrəmanlıq və şəhidlik zirvəsi kimi müstəsna əhəmiyyətini nəzərə alaraq faciənin 10-cu ildönümünə həsr olunmuş xüsusi mərasimlər Azərbaycan Respublikasının bütün şəhər, rayon və kəndlərində geniş miqyasda keçirilsin.

2. Azərbaycan Respublikasının Müdafiə Nazirliyi, Təhsil Nazirliyi, Mədəniyyət Nazirliyi, Gənclər və İdman Nazirliyi, Qadın Problemləri üzrə Dövlət Komitəsi 20 Yanvar faciəsi ilə bağlı kütləvi tədbirlər, konfranslar və tematik dərslər keçirməklə gənc nəslə vətənpərvərlik, müstəqillik, milli-mənəvi dəyərlərə sadıqlıq ideyalarının aşılmasını təmin etsinlər.

3. Azərbaycan Elmlər Akademiyası və Təhsil Nazirliyi xalqımızın tarix boyu azadlıq və müstəqillik yolunda apardığı mübarizəsinin müxtəlif mərhələlərini əks etdirən fundamental elmi-tədqiqatların aparılması ilə yanaşı bu mübarizədə 20 Yanvar faciəsinin elmi baxımdan obyektiv işıqlandırılmasını, bu hadisəyə həsr olunmuş xüsusi elmi sessiya və konfranslar keçirilməsini, müvafiq nəşrlərin hazırlanmasını təmin etsinlər.

4. Azərbaycan Respublikasının Xarici İşlər Nazirliyi 20 Yanvar faciəsinin 10-cu ildönümü münasibətilə onun əsl mahiyyətini müxtəlif ölkələrin ictimaiyyətinə çatdırmaq məqsədilə Qanlı Yanvar sovet totalitar rejiminin Azərbaycan xalqına qarşı törətdiyi təcavüz və terror aktı kimi səciyyələndirən tədbirlər proqramı hazırlayıb həyata keçirsin.

5. Azərbaycan Respublikasının Mətbuat və İnformasiya Nazirliyi, Dövlət Televiziya və Radio Verilişləri Şirkəti, qəzet və jurnal redaksiyaları 20 Yanvar faciəsinin 10-cu ildönümü ilə bağlı materialların nəşr və nümayiş etdirilməsini təmin etsinlər.

6. "Azərkinovideo" İstehsalat Birliyi 20 Yanvar hadisələrinə həsr olunmuş tammetrajlı sənədli filmin çəkilişini təmin etsin.

7. Nazirlər Kabineti bu fərmandan irəli gələn məsələləri həll etsin.

Heydər ƏLİYEV
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti

Bakı şəhəri, 16 dekabr 1999-cu il